

docet, tam pie suadet, tam instanter urget rem ecclesiasticæ disciplinæ summopere necessariam, exomologesin, hoc est, actum, et ministerium Pœnitentiæ. Certe autem ut passim ex Tertulliano veteris Ecclesiæ traditiones et disciplinam addiscimus, ita etiam hic, in-

A signi contra novatores nostros utilitate, modum agendæ pœnitentiæ, prout ea primis mox sæculis, et utique ex Apostolica institutione, agi consueverat, pulchre solideque docemur. Sed jam potius ad rem ipsam pergamus.

LIBER DE PŒNITENTIA.

- Caput I. Pœnitentiam de malis tantum, non de bonis operibus, esse oportere.
- II. Veram Pœnitentiam esse, quæ de malis, seu offensis DEI, est.
- III. De omnibus peccatis, seu externis, seu mere internis, pœnitentiam agendam esse.
- IV. Adhortatur ad Pœnitentiam amplectendam, tam necessariam delinquentibus, quam utilem.
- V. Pœnitentiam novis peccatis non obliterandam, neque animo solum, sed ipso quoque opere perficiendam esse.
- VI. Non propterea Catechumenis non opus esse pœnitentia, quod per Baptismum ipsum peccatu denique

delendu sint.

- VII. Post Baptismum lapsis rursus pœnitentiam agendam esse.
- VIII. Toties Pœnitentiam agendam, quoties quis peccaverit, exemplis S. Scripturæ confirmatur.
- B IX. Quid sit Exomologesis, et quæ præcipua ejusdem opera?
- X. Confessionem peccatorum publicam non erubescendam, nec differendam esse.
- XI. Neque corporis incommodis nos ab agenda pœnitentia absterri oportere.
- XII. Adhortatio ad pœnitentiam, propositis exemplis confirmatur.

Notæ ad Caput primum.

Pœnitentiam. Pœnitentia S. Isid., Ep. Hispal., lib. IV. Orig., c. 19, appellata fuit quasi punientia, eo quod ipse homo in se puniat pœnitendo, quod male admisit. Idem ferme ait auctor lib. de Vera et falsa pœnit. (olim S. Augustino adscripti), c. 19, inquit: Pœnitere idem est ac poenam tenere, ut nempe homo semper puniat in se ulciscendo, quod commisit peccando. Græcis dicitur μετανοια, mutatio mentis, seu prioris sententiæ, a μετανοειν, quod est post intelligere, seu post factum sapere. Hoc eodem sensu dicitur quoque μετανοωσις, μετανοωσις et μεταμέλεια.

Hoc genus hominum. Gentiles, eorumque præcipue philosophos hic taxat.

Retro sumus. Nam Tertullianus, gentilibus parentibus ortus, atque in gentilismo educatus, non nisi jam sat grandis natu ad Christiana sacra se contulit, ut in Vita ejus epitome, lib. de Præscript. præmissa, suomet testimonio, ex Apolog., c. 18, deprompto, indicavimus.

Dei lumine. Fide nimirum, quæ supernaturale lumen animæ est.

Natura tenus, i. e., secundum rationis naturalis ductum duntaxat, seu quousque se extendit ipsum lumen intellectui nostro innatum.

Sententiæ prioris. Generalis hæc definitio est, ex philosophia morali petita. Itaque pœnitentiam esse ait motum, alterationem, vel affectum quemdam animi, cum molestia quadam conjunctum, ortumque ex sententiæ, seu opinionis prioris, ex qua quidpiam actum est, aversatione. Cum enim quis jam intelligit, se antea minus recte egisse, itaque etiam detrimentum aliquod vel incommodum incurrisse, in animo deinceps quidam motus exurgit, ex sensu illius molestiæ, seu offensæ ortus. Itaque sententiam suam priorem jam mutat, et retractat, concepta in eandem displicentia et odio quodam, in quo veram rationem pœnitentiæ positam esse, philosophi illi arbitrantur. Atque sic pœnitere (quidam apud A. Gell., lib. XVII Noct. Att., c. 1, sicut) tum dicere solemus, cum quæ ipsi fecimus, aut quæ de nostra voluntate nostroque consilio facta sunt, ea nobis post incipiunt displicere, sententiamque in iis nostram demutamus.

Ratione, seu vera notione, ac definitione.

Auctore. Supple: recte cognoscendo. Et quo-

modo cognoscerent, qui adeo excæcato intellectu erant, ut Divinitatem in sideribus, hominibus, brutis, et vilissimis quibuslibet creaturis, reponerent?

Ordinavit. Omnia enim hæc fecit secundum consilia infinitæ SAPIENTIÆ suæ.

Extraneis, i. e., Extra veri Dei cognitionem positus, ac ab eadem alienis.

C Procellam. De florida hæc allegoria jam in Diss. Interc. diximus.

Deversentur. Hoc quoque verbo utitur in lib. adv. Valentin., c. 50, ubi: Qui deversatus in mundo, etc. At alii codices, et utique melius, diversentur habent. Cæterum utrumlibet a Tertulliano dictum credamus, semper hæc dictio per conversentur magis latine exponetur.

Expedit. Pro refellere, aut extra dubium collocare.

In ingratiam, seu ingratum, molestum, aut injucundum accidit. Ingratia ergo (obsoleta vox) hic sumitur pro displicentia de facto alterius. Hæc quoque voce mox, cap. 2, utitur. Cæterum geminus huic locus est l. II adv. Marc., cap. 24, ubi ita: Non enim si hominem ex recordatione plurimum delicti, interdum et ex alicujus boni operis ingratiæ pœnitet, ideo et Deum proinde.

Irrogatur. Pro adhibetur, vel impenditur, aut imponitur, infertur, etc., ut Plautus in Captiv.

His diem dicam, et irrogabo malitiam.

Et pro dono sua Cicero: Vetant XII Tabulæ, leges privatis hominibus irrogari. Sed et Tacitus l. IV. Annal. c. 10, de Druso ait, exhausto veneno suspicionem auxisse, tanquam sibimet irrogaret mortem, quam patri struxerat. Kursus Cic. pro Rabirio, multa irrogationem dixit. Alii irrogare pro erogare accipiunt, cujus idem ferme eum priori sensus est. De voce erogandi jam in l. de Præscr. Cap. II, Not. In actu, sed alio sensu, diximus. Sed hæc grammaticorum sunt.

Contra, omnino accentu notandum, ut significet e contrario, vel ex adverso.

Notæ ad Caput II.

Rationis. Quippe res Dei ratio, et divino munere nobis data, ut supra Noster dixit.

Merita, i. e. momenta; quo sensu jurisperiti merita causæ dicere solent. Potest etiam pro utilitate

prior ille hujus merum complementum est.

Adjectionem legis. Namque præcepto 6 Decalogi, quo prohibentur adulteria, etc., etiam novum adiecit, quo etiam interna voluntas, licet opere completa non fuerit, culpæ subicitur.

Cominus. Seu actu ipso.

Contaminasset. Omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est eam in corde suo, ait Christus *Matthæi*, 5. v. 28.

Administrare, i. e. agere, vel quomocumque ad agendum concurrere.

Expungit. Hæc vox nonnihil diligentius expendenda est, qua Noster crebro utitur, et qua, nisi rite intellecta fuerit, subiinde magnas obscuritates creare potest. Imprimis autem notandum, creditores olim nomina suorum debitorum in tabulis cereis stylo quodam descripsisse; cum vero eadem debita exsoluta fuissent, sicque jus creditoris dissolutum, nomina illa aut punctis configere, aut inverso stylo delere, atque sic expungere solitos fuisse. Ex quo latet, ut vox hæc per metaphoram inde ductam, pro implere, ac perficere usurparetur.

Verum exempla jam ex ipsomet Tertulliano nostro proferamus, et imprimis illud, quod in *L. adv. Jud.* c. 11. habet, cæterisque luculentius est: *Neque in dubium deducant, vel negent, quæ scripta proferimus, — ut, quæ post Christum futura præcanebantur, adimpleta cognoscantur. Neque enim (pergit) dispositio expuncta inveniretur, nisi ille venisset, post quem habebant expungi, quæ nuntiabantur, quæ completa esse etiam probarentur.* Sic et *ibid.* c. 4. habet: *Circumcisionis carnalis, et Legis veteris abolitio expuncta (impleta ac consummata) suis temporibus demonstratur.* Rursusque cap. 9: *Tam intelligitur prophetia renuntiata, quam creditur expuncta, i. e. impletas.* Item *Cap. 12: Non erunt in alium prophetata, quam per quem expuncta consideramus.* Sed et in *Apologet. adv. Gent.* aliquoties recurrit, ut c. 2: *Debito pænæ nocens expungendus est (i. e. debitum illud ab eo implendum est, seu sententia in eum lata executioni mandanda) non eximendus.* Et cap. 15. *libidinem expungi, id est, expleri, seu perfici, ait.* Item cap. 20: *Unum est tempus divinationi, futura præstanti apud homines, si forte distinguitur, dum expungitur, etc.* Et cap. 21. de Christo ait, *qui jam expunctus est (implevit) in humilitate conditionis humanæ.* Nec non c. 35: *Cur enim vota et gaudia Cæsarum casti, et sobrii, et probi expungimus? Denique Cap. 48: Tunc restituatur omne humanum genus ad expungendum, quod in isto ævo boni vel mali meruit.*

Sed de reliquis ejusdem Libris pariter videamus. Sic ergo in *L. de Pat.* c. 14. habet: *Onnem patientiæ speciem adversus omnem diaboli vim expunxit.* Et in *L. de Cor. mil.* c. 1: *Expungebantur in castris milites laudenti; cum enim per numeros suo ordine transirent, donativum accepturi, eo accepto, singulorum nomina vel puncto notabantur, vel penitus expungebantur, vel in quibus illa largitio jam absoluta ac completa esset.* In *L. de Exhort. ad Mart.* c. 6: *Quot a latronibus ferro, ab hostibus etiam cruce, extincti sunt, torti prius, quin et omni contumelia expuncti? i. e. omni contumelia in illis velut consummata.* Et in *L. II adv. Marc.* c. 20: *Suum populum in tempore expeditionis angusto, aliquo solatio tacitæ compensationis expunxit, seu implevit.* Sic in *L. de Orat.* cap. 1. *Evangelium expunctorem totius retro vetustatis appellat, in quo scilicet per Christum impleta, et consummata sunt ea omnia, quæ in Veteri Lege præsignificata.* Tandem etiam in *L. de Idol.* c. 16. ait: *Si nec invocati, nec in sacrificio sit titulus officii et operæ meæ expunctio (id est, exhibitio, et officii impletio), quid tum? etc.* Ubi vides omnia hæc loca ferrie ad eandem significationem redire. Igitur etiam hæc phrasi per voluntatem expungit effectum, voluit dicere, quod ipsa voluntas aliquid efficiendi pro ipso facto jam impleto habeatur, ut contextus ipse demonstrat. Vide etiam de *Præscript. Cap. X.*

A *Saturans. Pro explens ac perficiens. Pro facto cedat, i. e. pro facto habeatur.*

Notæ ad Caput IV.

Spondit. Nullum ergo genus peccati, quantumcumque gravis, a spe veniæ, et fructu penitentiae excludit; quod claro rursus indicio est, Tertullianum, dum hæc scriberet, nondum a Montanis corruptum fuisse. Nullam enim hic, ut in *Libro de Pudicitia, cap. 2.* (tunc jam apertus Montanista) distinctionem facit inter peccata remissibilia et irremissibilia. Et secundum hæc, pergit, differentiam delictorum penitentiae quoque conditio discriminatur. *Alia erit, quæ veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili; alia quæ consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili.* Et sic porro ad examinandas varias peccatorum species descendit. Quanquam hæc de re fortasse alibi pluribus agemus.

Pænitere, i. e. pænitentiam agere; nam secundum hæc phrasin Vulgatus noster Interpres penitentiae verbi deponentis sensu bis utitur; nimirum *Matth. I, 15,* ubi Christus: *Pænitemini* (Græcus habet *μετανοείτε*), et *credite Evangelio.* Item *Act., III, 19,* ubi S. Petrus ad populum: *Pænitemini* (*μετανοήσατε*) et *convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Latini verbo pænitet, tanquam impersonali, rarius personali, vix unquam eum deponenti utuntur.

Vivo. Formula Dei sæpius ita jurantis per semetipsum.

Præstantiam. Hæc voce in malam partem præstentia utitur, quo sensu nimirum S. Paulus *II Cor., I, 5,* se inter peccatores primum dixit, quasi omnes alios peccatorum suorum gravitate superatorem.

Agnosco. Hæc Tertulliani, adhuc humiliter de se sentientis, non superbi Montanistæ, ac insolentis contra Ecclesiam ipsam insurgentis, vox fuerat.

Fidem, seu fidelitatem in salvando. Atque inde penitentia, secunda post naufragium tabula deinceps dicta fuit. Hunc loc. S. Ambr. vel alius author in *Ep. ad Virg. lapsam* pulchre imitatus est. ita eandem alloquens: *Sed tu, quæ jam ingressa es agonem penitentiae, insiste misera fortiter, iakere tanquam NAUFRAGUS TABULÆ.* Sed nec minus S. Hier. in *Ep. VIII ad Demetriadem* itidem de Penitentia loquens: *Ille, quasi SECUNDA POST NAUFRAGIUM MISERI TABULA, etc.* Atque sic deinceps alii SS. Patres hæc phrasin adoptarunt.

Perlevabit. Aliqui Codices *perlavabit* legunt: videtur inepte; an enim, qui fluctibus immersus subsedit, porro perlucendus, aut non potius prolevandus, et extrahendus est?

Protelabit. Protelare est aliquid protelo, seu continuo tractu, promovere aut propellere, ut acipe boves, eidem iugo adstricti, pari et æquabili impulsu procedere solent. Unde etiam torum illud oblongum, quod eos iugo illigat, protelum appellari olim consuevit. Et hinc est illud *Catensis de Re rust. Protelo trahi boves aratrum unum ducunt.* Haud dubium autem est, hæc vocem græcæ originis esse, et quidem, ut *Denatus* vult, a *πρό* et *ελεῖν*, quod est ante et trahere, ductam. Alii vero a *πρω*, seu *πρωτό*, quod est longus, derivant, eo quod protelo longior quædam tractus fiat. Variæ insuper vocis illius sunt translationes, de quibus, si otium, videndi sunt Grammatici.

Inopinata. Tabula enim a naufrago frustra quaeritur, nisi jamjam desperantibus subito se offerat.

Animorum, i. e. voluntatum. An enim id sanæ obsequium quis estimabit, quod ab heri sui voluntate discordat?

Per hoc, i. e. propterea. Alii codices *pro hoc, seu* pro tanta argumenti amplitudine, habent.

Angustiis. Ingenii videlicet, aut temporis, vel quomodolibet præfixitæ descriptionis.

Bonum est. Nobisque utile.

Auscultare. Pro obedire hic accipit. Sed *frustra*

tio, hæc disciplina, hæc opera cælestis, et vera, etc. Et in *L. de Resurr. carn.* c. 15: *Negent operarum societatem, ut merito possint etiam mercedem negare.*

Honini proficit, i. e. ad profectum ejus conducit, ut in L. de Bapt. Cap. VII.

Ratio ejus, Pœnitentia videlicet.

Discimus. Hoc enim ignorato veram pœnitentiæ rationem ignorari necesse est: Vid. supra Cap. I, ubi: Igitur ignorantes quique Deum, etc.

Injiciatur. Pœnitentiam etiam ad opera bona violenter, ac contra naturam suam, detorquendo, deinceps per illam impedienda.

Et, pro etiam.

Viderit. Formula loquendi passim Nostro frequens; ut Apol. cap. 16, ait: Viderit habitus, dum materiæ qualitas eadem sit; viderit forma, dum idipsum Dei corpus sit, etc. et in L. de Pat. cap. 16: Viderint suam sui. L. de Spect. c. 15: Viderit principalis titulus idololatria, etc. Itaque hæc phrasi plerumque utimur, cum alterum in quoddam discrimen adductum, de eodem cavendo præmonemus, ut rei suæ curam habeat. Sic Cic. in Bruto ait: De hoc tu videris: i. e. hujus rei curam tibi relinquo, ne, si quid secus acciderit, mihi imputes. Et Terentius in Adolph. Ego isthoc videro; quasi diceret: Isthoc mihi curæ erit.

In ingratiæ. Vide Cap. I. Not. Ingratiæ. Quid si vero sententiam sic explicem: «Viderit perversa opinio hominum, aliis utique ingratiæ? etc. Vel si it, quibus benefecimus, displicere nobis, ac ingrati, seu exosi esse incipiunt.»

Pœnitentiam cogit. Sensus esse videtur: «Si etiam ad malefacta pœnitentiam, velut reluctantem, ac contra naturam suam, cogit, adigit, ac detorquet.»

Captatio ejus. Gratiæ captatio est appetitus alienæ gratiæ et benevolentia: sibi conciliandæ, ut alteri placeamus, eique grati, id est, accepti simus. Raro enim reperitur, qui, cum alteri beneficium faciat, aut non placere cupiat, aut non aliquod speret, captetque emolumentum, ad se rediturum. Ita nostrum ubilibet nimiumque amantes sumus.

Mortalis, i. e. temporalis, et aliquando desitura, tam gratia nempe, quam ingratiæ.

Compendii. Seu quæstus et lucri; ut optimi Authores passim habent.

Debitorem, Mercedis nimirum.

Malum, Pœnæ utique.

Remunerator, i. e. retributor.

Sanciat, pro statuat; est autem sancire, aliquid, quod impune violari nequit, constituere.

Præstandam esse. Supremum Jus ejus, per peccata læsum, satisfactione reparando.

*Privatum. Latinius privatum delet, tanquam insigni alias loco obscuritatem afferens: at ego citra offendiculum retineri posse existimo, et privatum hic tanquam proprium intelligo, ut Noster in *L. de Spect. c. 10*, explicatius dicit: quæ privata et propria sunt scenæ, etc. Et Cic. *L. III de Finib.* ait: *Verbis tamen in dicendo quasi privatis utuntur, ac suis.**

*Officium. Quod autem malitiæ officium esse potest, nisi in iis, de quibus in *L. I de Offic. sub iuit.* ait Tullius: *Sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum et malorum finibus officium omne perturbant.* Secutus autem hic Noster potius videtur etymon nominis, de quo S. Ambr. *L. I de Off. cap. 8*, ait: *Officium ab efficiendo dictum putamus, quasi officium, etc., quo sensu etiam malitiæ suum officium est, sed improprie, et non nisi secundum nomen dictum, re vacuum. Quamquam potius, ut mox sequentia suadent, sic intelligendum putem: «Proprium erga malitiam officium (ut scilicet de malo pœnitentiam) etiam impendit bonitati, seu bonis operibus, ac beneficiis alteri impensis.»**

Negligatur. Vide dicta Cap. I. ad fin.

Notæ ad Caput III.

Spiritus. Anima, seu ejus intellectus.

A Respectus. Velut radiis a Deo, omnis Lucis fonte, in eum emissis.

Præcepta, scilicet cognoscenda.

Deputandum. Inter peccata referendum.

Homo sit. Tanquam ex corpore et anima constans.

Duo unum efficiunt. Sic enim anima conjuncta corpori unam efficit hominem.

Matariarum. Seu partium componentium, quæ totius velut materia sunt.

Dei res. Ut supra, Cap. I, dixit: Res Dei ratio.

Expressa. Formavit enim Deus hominem (id est corpus ejus) de limo terræ. Gen. 2. vers. 7.

Ad flatum ejus. Et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem. Ibid.

Offendit. Non ideo Tertulianus voluit peccata omnia, ut Stoici putabant, paria esse, sed id solum, ex hoc, quod alia carnalia sint, alia spiritualia, seu alia corpore perpetrentur, alia in anima et ejus voluntate sola subsistant, non inde majorem peccati unius præ altero gravitatem dimetiendam esse.

*In judicium. Ignis videlicet æterni; namque judicium hic opponit vitæ, æternæ nimirum. Vide quæ diximus in *L. de Bapt. Cap. X. Not. In judicium.**

Eo. Pro eapropter.

Impendere. Itaque ad pœnitentiam quoque corpus concurrat necesse est, per sensibiles nimirum ac externos actus et afflictiones corporales: anima vero per internum dolorem, etc.

Amborum est. Ut enim actiones dicuntur esse suppositorum, sic nec corpus peccat solum, neque anima sola, sed Homo, qui compositus est ex corpore et anima, in unum suppositum, seu personam, exurgens; huic enim actiones, tam bonæ, quam malæ, imputantur.

Agitur. Scilicet opere quodam externo ac sensibili.

Cogitatur. Merceque intra mentem retinetur.

Contingi habet. Contingi hic non sumitur pro solo sensu tactus, sed aliorum quoque sensuum perceptione. Cæterum contingi habet, pro contingi potest, Hellenismus est; solent enim Græci dicere ex. gr. εἰπεῖν ἔχει, nullus dicere potest.

Neque tenetur. Nullo videlicet sensu attingitur.

Voluntatis delicta. Mere interna scilicet.

Mediocritas. Quæ velut in confiniis posita, ulterius penetrare, ipsamque rei medietatem attingere nequit. Hæc igitur humana mediocritas est, ut solos actus externos (et ne hos quidem semper, satisque tuto) perspicuat, internos vero neque inspicere valeat.

Par non est. Etenim ipse quoque Prætor non judicat de internis.

Sub Deo. Nullo videlicet Dei respectu habito.

Unde, i. e. per quod, et quomocumque demum.

Decernat in judicium. Decernit enim prius in judicium ire, antequam in ipso judicio decernat, feratque sententiam. Aut fortasse judicium hic pro ipsa damnatione, et pœna ignis æterni, accipit, ut supra exemplum occurrit; aut denique cum eo congruit, quod

Cap. seq. initio habetur: Pœnam reus in judicio destinavit. Origo est. Alias enim nostrum esse censeri, nobisque imputari nequit.

Cum ergo. Subaudi voluntas

Liberatur. Potest hoc intelligi de voluntate, quæ a culpa liberatur, seu absolvitur: vel de ipsa culpa, quæ liberatur, id est, tollitur. Sic etiam liberare promissa dicimur, quando eorum obligationem tollimus, ac evacuamus, eadem implendo.

Intercipit. Quo minus scilicet in opus ipsum exire, et consummari queat; perpetratur enim, ut Festus ait, qui opus ipsum parat, ac perficit. Potissimum autem de malis dicitur; quamquam etiam de bonis nonnunquam dictum inveniamus.

Suum fuerat. Quantum erat in ipsa voluntate efficaciter aliquid volente, jam perficit. Atque hinc, ut Theologi nostri communiter dicunt, actus externus interno novam peccati speciem non superinduct, sed

tam, qua valetudinis, aut aliorum negotiorum causa, aliquandiu a castris abesse ipsis licet, significans. Aliquando etiam ipsum illud *spatium temporis*, quo miles, aliquorsum profectus, a castris abest, denotat: imo et pro ipsa annona, in *vaticinium* data, nonnunquam accipitur. Exempla apud Nostrum complura existant: ut *Apol.*, c. 32: *Vini maximum universo orbi imminuentem...* *Romani Imperii commeatu* (*spatio temporis*, quod Deus, velut summus Imperator, eidem concessurus est) *scimus retardari*. Eodem sensu in *L. adv. Prax.*, c. 4, sumitur: *Sed et denno eradicabitur in isto commeatu*, etc. Sic in *Apol.*, cap. 46, *commeatum deliberandi saepe frustratum* dicit. Et in *L. de Fuga in Persec.*, c. 9, *lucrari nos vult commeatum*. Rursusque in *L. II. adv. Marc.*, c. 10, ait: *Commeatum operationibus ejus admetiendo, rationem bonitatis suae egit*. Denique in *L. de an.* c. 30: *Quia nec parisset (par fuisset, et ex aequo congruens) commeatus hic vitae villiario, tempore longe scilicet brevior*. Ceterum post commeatum subintelligit *magis vel potius*; et fortasse haec vocula excidit ex hac comparatione, aut per *ellipsis*, Graecis frequentem, abest.

Quam poenitentiam. Delenda videtur haec particula *quam*, quae fors oscitantis librarii fuit.

Sustinere. Pro *expectare* positum videtur ut *I. adv. Jud.*, c. 6 de Christi futuro adventu ait: *sinecudum venit, sustinendus (expectandus) est, dummodo (usque dum) manifestus sit adventus ejus*.

Manum emittere. Facile hoc exemplum (hic etiam porro continuatum) occurrere poterat Tertulliano, quippe antea *causidico*, et in rebus forensibus gnaviter exercitato.

Addicere. Pro *dare*. Proprium rursus fore vocabulum est, ut Samuel Pitiscus in suo *Lexico* ad illam solemnem juris Praetorii formulam *do, dico, addico*, quamdam ex veteribus legem recitat: *Quicumque magistratus in ea colonia iurisdictione praverit, ejus magistratus de ea re iurisdictione, iudicisque datio, addictio esto*. Alias autem *addicere* proprie venditoris est.

Instituit. Pro *constituit*.

Compensatione. Sane autem per poenitentiam jus Divinum, peccato lesum, reparatur, injuriaque eidem illata compensatur, in quantum nempe actus poenitentiae ipsam Christi pro nobis satisfactionem, ejusdemque merita sibi intime conjuncta habet. Sane multi deinceps ex Scholasticis fuere, neque hodie desunt, docentes, *rationem formalem*, ut vocant, *poenitentiae in compensatione praedictae injuriae consistere*.

Ne adulter. Per *ellipsis* utique subaudiendum sit.

Veritatem. Ceu inferius magis examinandam.

Absolvimur. Ironica haec locutio est; quasi vero ipsa absolutio verae poenitentiae, aut jam actae, aut agenda, demonstratio esset.

Pendente, i. e. *adhuc suspensa*.

Prospicitur. Tanquam adhuc imminens.

Mutatus est. In statum jam alium translatus. Hoc sensu idem Noster in *L. de Resurr. carn.* c. 57, ait: *Oro te, si famulum tuum libertate mutaveris*, etc.

Sibi imputat. Tanquam horum se amplius reum agnoscens, et ea propter poenitentiam acturus. Quid autem in furaci hoc, fugitivoque hominum genere olim frequentius?

Emissus. Milites confectis legitimis (certorum nempe annorum) stipendiis, e castris mittebantur, seu e militia dimittebantur, juramento suo militari deinceps soluti: quae *missio honesta*; alia vero, ob morbum, aliudve corporis vitium facta, *caussaria* appellabatur, *honestae* aequiparata.

Pro notis, id est *delictis militaribus*, quibus male notatus erat. Si mavis, *notas* hic accipies, pro *its puncturis*, seu *stigmatibus*, quibus *tirones*, militiae recens adscripti, signabantur, ut, si qua fugissent, ex his agnosci, atque sub signa sua, ac *vezilla* retrahi possent, ex militiae legibus supplendi militari subijciendi.

De notis his ita *Vegetius*, *I. II. c. 5* habet: *Victuris*

(duratoris, neque jam amplius delendis) in cute *notis* milites scripti, et *matriculis inserti*, juraverunt. Et *Aetius*, Graecus quidam Medicus, apud *Lipsium in Militia Rom.* *I. Dial. 9*, ita loquitur: *Ἐπισημαίνονται ἐν τῷ προσώτῳ, ἢ ἄλλῳ τέρῃ μέρει τοῦ σώματος ἐπισημαίνονται. οἱ τῶν στρατιωτικῶν ἐν τοῖς χροῖσι. Ἐπισημαίνονται ὡς ἐν τῷ προσώτῳ, ἢ ἄλλῳ τέρῃ μέρει τοῦ σώματος ἐπισημαίνονται. οἱ τῶν στρατιωτικῶν ἐν τοῖς χροῖσι. Ἐπισημαίνονται ὡς ἐν τῷ προσώτῳ, ἢ ἄλλῳ τέρῃ μέρει τοῦ σώματος ἐπισημαίνονται.* *stigmata* vocant, quae in facie, aut alia corporis parte inscribuntur, qualia sunt militum in *armis*. Haec ego *notis* milites, quandiu ipsis militandum erat, *notis* officiorum continuo admonerentur, et eisdem transgressoribus gravissimae utique poenitentiae erant.

Inituris aquam, seu *baptizandis*. Tunc tempore autem *Baptismus* communiter fiebat per immersionem, ut late *Dogmatici* nostri. Igitur aqua tunc ut *adeunda*, sed plane *inenda* fuerat.

Saluum. *Securum*, ac *certum*.

Asperginem. Aliqui *Asperginem* malunt. Pluribus hac voce diximus in *L. de Baptis.* c. 5. Certe videtur Tertullianus hic alludere ad *Baptismum*, olim etiam per aspersionem, maxime *classibus* et *publariis*, collatum; qua de re rursus videmus *Ingenitici*, de *Materia proxima Baptismi* agentes. Post autem et sic intelligi: *vel asperginem aquam dantem* (aquam scilicet stillatim aspersam), *ne dicam iniquam copiam aquae*, etc.

Commodabit. Pro *impertietur*; non enim in *lucris* sensu, quo quis rem suam alteri ad tempus *commodat*, porro reddendam, sed *pro ut* significat, *commodum* alteri seu utilem operam *praestare*, hic *surpatur*.

Furto. Pro *furtive* ac *clandestine*.

Circumduci. Seu *fallacis* atque *instabilis* obsequio quo sensu etiam aliquis ab altero *circumveniri* dicitur. *Omnis* enim, ut in *L. de Baptis.* c. XVIII ait, *petitio et decipere, et decipi potest*.

Deus lumen est. Elegans sane sententia!

Symbolum mortis, i. e. *Baptismum*, a Christo institutum in signum *rememorativum Mortis* suae et *aperturam*, imo et *Resurrectionis*, ut et nos in *Adam morti, Christo consepulti per Baptismum*, a morte petamur *VITAM GRATIAE* resuscitemur. Vide *L. de Baptis.* c. II. n. *Sine resurrexerit ejus*, et c. XVI. n. *Glorificatus*.

Permittit. Recte *Junius* legit *promittit*; quoniam etiam *permittit*, quod in meo Codice est, tolerari posse existimem.

Excidunt. A *Gratia* nimirum, in *Baptismo* obtentam; quando etiam ab obtinenda *multos*, non raro *praeventos*, et *frustratos* fuisse notamus. Vide *L. de Baptis.* c. XVIII. n. *Utilior est*.

Aggressi, i. e. *infidelem*, ac *inconstantem*, atque nec *seriam*, nec *sinceram* poenitentiam *aptos*.

Ruituram. Talis nimirum *similis* erit *tiro* militis, qui *aedificat domum suam super arenam*, etc. *Nath.* c. VII. 26.

Auditorum. Certus hic *Catechumenorum* gradus est, de quo supra et alibi fortasse pluribus. Quaeque hic simpliciter pro *Catechumenis* vocem hanc accipiendam putem, quam toties eodem sensu reperit.

Eo. Seu *ea de causa*, vel *propterea*.

Simul. Pro *quamprimum*.

Simul inspexeris. Seu *mox* ac *propius*, *penitus* eum *cognoveris*.

Incubas. Porroque, velut ex *ninium* tenaci habitus et consuetudine, *incumbis*. Vide *L. de Baptis.* c. II. n. *Resurrectionem*.

Ignarus, i. e. cum adhuc Deum non cognovisses.

Separat. *Pamelius*, teste *Junio*, ex tribus *ISS.* legit a *perfecto Dei verbo*. Quodnam veri *issu*? Annon autem praestat lectionem *mei* codicis *retinentis* satis commode sic exponendam: *Quid te a sermo Dei per Baptismum iam *perfecto*, separat, seu *discipulus*, ac *discriminat*? Nec autem *Catechumenus* praeter *baptismum* eximium quidpiam habet, quasi ille sine *parante**

lectorem hic moneo.

Utilitas servientis. Postponenda ergo utilitas præcepto. Quamquam etiam istud ipsum infinitæ utilitatis ac mercedis multo magis plenum sit, *obedisse deo præcipienti etiam nullo utilitatis intuitu.*

Revolvis. Seu tecum nimis anxie deliberas; ita enim scrupulosi solent.

Præcipit. Duabus his voculis quid potentius, ac ad nos penitus, ut mandata ejus impleamus subigendos, efficacius esse potest?

Hortatur. An vero hortari (tam populare verbum) majus est, quam PRÆCIPERE? Et vero etiam; quoniam qui præcipit, pro imperio suo facit, qui hortatur, etiam cum præcipit, simul benignus est, urgens quidem, simul autem infirmitati nostræ illud ipsum imperium accommodans, unaque ostendens, se in eo ipso, quod præcepit, nos, ut adimpleatur, adjuvare paratum esse.

Salutem. Istud vero omnino DIVINUM soliusque DEI CLEMENTIÆ proprium esse potest.

Vivo dicens. Infinita sunt apud Prophetas præcipue ejusmodi loca.

Dejeratione. Pro jurejurando.

Asseveratione, i. e. *promissione,* aut fortasse melius pro *consecutione.*

Notæ ad Caput V.

Resignari. Postquam nimirum poenitentia illa a Deo per gratiam suam ratihabita, et obsignata fuerat, nunquam per nova peccata sigillum illud, expellendo rursus illam gratiam, denuo solvi debere.

Prætextum. Prætextum neutro genere etiam dicit in *L. de Cultu sœm., cap. 9,* ubi ad eandem: *Ne totis habeatis licentiam usurpetis prætexto necessitatis, etc.* Et in *L. adv. Valent., c. 9,* ait: *sub prætexto dilectionis in patrem, etc.*

Segregaris, i. e. ab ea recedis, scilicet ad cognitionem Dei.

Adglutinaris. Eo pertinacior factus, quo minus ignorant.

Timele. Timor enim Domini sicut est initium C SAPIENTIÆ (*Psal. CX, 10*), sic poenitentia quoque. Ita enim de hac Concil. Trid. Sess. VI de Justif., c. 6, ait: *Disponuntur ad poenitentiam, dum peccatores se esse intelligentes, a JUSTITIÆ DIVINÆ timore, quo utiliter concutiuntur, ad considerandam DEI MISERICORDIAM convertuntur, etc.* Et in Sess. XIV, c. 4, rursus: *Attritionem, ex poenarum metu conceptum, esse SPIRITUS s. impulsum, quo poenitens adjutus, viam sibi ad justitiam parat.*

Contumacia. Contumaciam hic vocat, *perseverantiam in malo,* qua sensim obrigescit cor, Deique timorem penitus eliminat. Nam (ut *Eccli. XXVII, 4,* dicitur), *si non in timore Domini tenueris te instanter, cito subvertetur domus tua;* utinam æque facilliter citoque ex miserimis his ruinis restauranda.

Ignorari non licet. Nihil sane elegantius hanc in rem, quam Tertulliani nostri *de Testimonio animæ* libellum, sensuum mole sane ponderosum, leges.

Dei dono. Denuo illud, quod supra *cap. I,* dixerat, respicit: RES DEI RATIO.

Emulo ejus. Infelicem nimisque impudentem simiam Dei voluit dicere. Qualiter autem insidiator hic generis humani jam olim Dei mysteria æmulari nisus fuerit, *L. de Præscr., cap. XL,* leges.

Regressu. Seu relapsu in antiqua peccata.

Malus. Velut *κατ'εφοχλν* sic dictus diabolus, ut apud Græcos *Πονηρός.* Sic etiam in *L. de Pat., c. 11,* ait: *Læta atque diffusa est operatio Mali;* ubi significari diabolum, contextus suadet, et *ib., c. 14,* rursus de eodem: *Disscubatur Malus, quem Job... magna æquanimitate distringeret.* Et sic alibi quoque. Non minus in oratione Dominica, ubi *Matth., VI, 15,* Christus ipse nos inter alia orare docuit: *sed libera nos a malo,* græcus textus habet: *ἀλλά ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ σατανᾶ,* qua voce plerique tum Latini tum Græci Patres diabolum intelligunt.

Periculosum est. Tanquam vix sine legentium

A offensa et scandalo proferendum.

Ædificationem. Opposita hæc est *scandalo;* quod enim istud destruit, illa reparat.

Judicatio. Idem videtur ac *in judicio,* quod nonnisi præmissa seria deliberatione, et re in utramque partem perpensa, fieri oportet.

Poenitentiam. Qua ipsum poenitentia anteactæ jam poenitet.

Actu. Exteriori nimirum, ut supra *cap. III, not. Agitur.*

Fide, i. e. illæso, retentoque Dei metu, et *fidelitate,* ac sine horum præjudicio.

Salvo metu. Amara irrisio!

Patrocinium est. Pertexit hucusque sarcasum illum.

Hypocritarum. Ἵπόκρισις est alias simulatio histrionis, alienæ personæ gestus imitantis; unde ejusmodi histrio ὑποκριτής quoque dicitur. At phrasi S. Scripturæ ille est, qui moribus suis probitatem præ se fert, intus autem et in cute, ut aiunt, nequam est, simulator improbus; de cujusmodi hominibus Poeta:

Qui Curios simulant, et Bacchanalia vivunt.

Tales maxime erant, contra quos Christus *Matth., VII, 15,* nos præmonuit: *Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces;* de quibus plura Evangelistæ.

Notæ ad Caput VI.

Mediocritas, i. e. *mediocre nostrum ingenium,* ut modeste de se sentientes dicere solent. Vide etiam supra *cap. III.*

Ut omnis. Junius omnis hic pro *omneis,* ut veteres pro *omnes* solebant dicere, accipiendum vult. Verum qui omnis ad *τὸ salutis* referendum existimant, alio se Tertulliani loco (*Lib. de Virgin. veland. cap. 8.*) tenentur: *OMNE totum est, et integrum, et nulla sui parte defectum.*

Novitiolis. Catechumenos hic intelligit, recens ad primum gradum admissos, adeoque in fide adhuc imbecilles.

Istis imminet, seu ad eodem destinatum est, atque directum.

Aures rigare. Floridior metaphera de iis, qui ad audiendum Dei verbum in Ecclesiam admissi erant in Auditorum gradu inter Catechumenos constituti, de quibus paulo inferius.

Catuli. Catulus proprie est canis minor seu canicula; quamquam de omnibus brutis (solis autem viviparis), cum adhuc tenera sunt, recte dictum inveniam.

Perfectis, i. e. visu nondum perfecto, sicut nimirum in proverbio est: *Canis festinans cæcos parit catulos.*

Reptant. Hellenismus autem est, ut ex gr. ἀδῆλα ἐπνοσι, incerta, seu in incertum (nullibi certa et firma vestigia figentes) reptant. Tale est etiam illud in *L. de Pat., c. 1:* *Qui cæca (pro cæci) vivunt.*

Quidem. Aut subintelligendum se, aut omnino hic interserendum.

Includere, i. e. *concludere,* ac quasi *communire.* Sic enim canes catulos suos intra cubilia sua continere student, ne temere dilapsi, cæcitate sua in aliquod offendiculum incurrant, inde lædendi.

Desiderandi. Eo quod malis suis *dsideriis finem* propediem facturi sint, iisdem in Baptismo renuntiaturi, ac ex veteri in novum transformandi hominem.

Senescere. Apposita ac elegans ad poenitentiam similitudo.

Adulantur, i. e. pomorum *venustati,* quam ex parte adhuc retinere, *adulantur,* in eadem sibi complacendo. Vide *L. de Bapt., cap. III, not. Aut gratia, 1147 v,* et *cap. IX, Aquæ gratia 1171 d.*

In tinctionis, i. e. *Baptismi,* ut alias passim.

Medium tempus. Seu *intermedium,* nempe inter conversionem suam, et ipsum Baptismum, dum scilicet adhuc inter Catechumenos agunt.

Commeatum. Castrensium vox, *veniam militibus da-*

tunc sine scandalo fieri vix poterat; hoc autem sublato, privatim ejusmodi cibis vesci nullatenus prohibitum fuerat; quoniam hi revera ab idolis polluti ac impuritatibus contaminari nunquam poterant. Atque hæc est ipsa S. Pauli doctrina I. Cor. X, 27 et seqq. ita dicentis: *Si quis vocat vos infidelium* (ad epulas nimirum) *et vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis; nolite manducare, propter illum, qui indicavit* (ne is videlicet putet, in idolorum suorum gratiam manducari) *et propter conscientiam: conscientiam autem dico non tuam, sed alterius, ne scilicet scandalo alteri fias, ejusque conscientiam lædas.*

Dubium. Subintelligo id esset, vel videri posset. Nam pristinis temporibus *Apocalypsis S. Joannis* nondum ubique in Ecclesia inter Libros Canonicos, seu indubitatae fidei, recepta erat; cum ipse adhuc *Sæcul. IV* de eadem dubitasset Eusebius I. III, *H. E. c. 55*, credens cum aliis quibusdam, Libri hujus Authorem non Joannem Evangelistam, sed alium quemdam Joannem, cognomento *Theologum*, fuisse. De hoc igitur cum non sat constitisset, quis, aut an Spiritu S. afflatus fuisset, pleræque diu cunctabantur Ecclesiae, *Apocalypsin* inter Scripturas Divinas annumerare. Quin vero et *Conc. Laodicenum*, circiter *A. C. 372* habitum, nondum in Canonem suum recipere ausum fuerat, idque primum a *Conc. Carthag. An. 397* factum, postea Innocentio I Papa plenarium demum S. Scripturæ Canonem proponente.

Errando laboraverat. Ovicula nimirum, circummerando lassata.

Relevat, id e. Externat.

Dissimulatio. Videtur hic pro reticentia poni.

Exaggerat. Pro auget.

Notæ ad Caput IX.

Unius. Mox autem antea Cap. VIII, imo jam Cap. V. nonnisi unius post Baptismum poenitentiae ab Ecclesia indultæ, meminit Tertullianus, ulteriorem districte excludens: quod cum hoc loco rursus incaleat, nonnihil id accuratius, pro instituti tamen nostri modulo, expendendum videtur.

Sane autem nemo existimet, aut Tertulliani duntaxat temporibus, aut in solis Ecclesiis Africanis, hanc disciplinæ severitatem viguisse. Imprimis enim S. AUGUSTINUS, magnum illud non Africanæ tantum, sed totius ECCLESIE LUMEN, in *Ep. 54 ad Macedoniam*, inquit: *Quamvis eis* (de his autem loquitur, qui, ut paulo ante ait, etiam post actam poenitentiam, post Altaris reconciliationem, vel similia, vel graviora, committunt) *in Ecclesia locus humillimæ poenitentiae non concedatur, Deus tamen super eos suæ patientiæ non obliuiscitur. Rursusque paulo inferius: Quamvis caute salubriterque provisum sit, ut locus illius humillimæ poenitentiae SEMEL in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset ægrotis, quæ tanto minus contemptibilis fuerit, etc.* Igitur IV etiam V Sæculo, non in Hipponensi solum, sed reliquis etiam Africa Ecclesiis, is rigor fuerat, ut nemo in peccata gravia recidivus, ad secundam *exomologesin*, publice nimirum, et in facie Ecclesie, et eo modo, quem hoc ipso Cap. Noster deinceps describit, et S. Aug. supra *humillimam* appellavit, agendam admitteretur.

Quid vero CLEMENS de Ecclesia sua *Alexandrina*, aliisque eidem subjectis? Ita enim vero is I. II *Strom.* inquit: *Dedit Deus, cum sit multæ misericordiæ, iis etiam, qui fide* (post susceptam in Baptismo fidem) *in aliquod peccatum incidunt, μετανοιας δευτερας, POENITENTIAM SECUNDAM, quam, si quis tentatus fuerit post vocationem, violentia quadam adactus, et callide circumventus, μετα επι μετανοιας ἀμετανοητος, UNAM adhuc, non poenitentiam* (post quam poenitentiam, si rursus peccaverit, deinceps non amplius poenitere poterit) *accipiet POENITENTIAM.* Ipse etiam Origenes, Clementis discipulus, poenitentiae post Baptismum secundæ locum non fecit, ut Du-

Pinus in *Biblioth. scrip. eccl. t. I. p. m. 216*, testatur.

Ut vero etiam de Occidentis Ecclesiis loquamur, sanctus Ambrosius, in I. II *de Paenit. c. 10*, ita probatur: *Merito reprehenduntur, qui sæpius agendam poenitentiam putant, qui luxuriantur in Christo; non si vere agerent poenitentiam, iterandam postea non parent; quia sicut UNUM BAPTISMA, ita UNA POENITENTIA, quæ tamen PUBLICÆ agitur.*

Itaque certorum gravioremque criminum res, nonnisi in agone (imo, ut quidam probabiliter existimant, ne quidem tunc) absolutio, solennis nimirum et publica (secundum plerarumque Ecclesiarum disciplinam) impendi consueverat.

Neque autem hic rigor, spectata temporum aliarumque circumstantiarum ratione, nimis, ac velut crudelitatis speciem præ se ferens, videri debet; namque major tunc naturæ vigor, et ejusdem nimis, præsertim in gentibus ad Christi Ecclesiam recens conversis, depravatio, ac ad certam quosdam delictorum species, in calidioribus præsertim regionibus, propensio, indigebat, salutari quidam terrore ab illis porro perpetrandis, et poenitentia segnius agenda, cohiberi, quam alias ad nos frequentioresque relapsus noxia tunc futura Ecclesiæ laxitas, et sæpius impetrandæ ab eadem veniæ spes, animare potuisset, exemplis ejusmodi facile apud alios quoque perniciose scandala parituris.

Deinde vero eorum poenitentia, qui post hanc semel actam relapsi erant, non satis seria et efficax fuisse censebatur, ideoque nec secundæ poenitentiae, quibusvis operibus demonstratæ, tunc jam amplius fidei posse Ecclesiarum Præpositi rebandantur. *Δόκησις τοῦν μετανοίας, οὐ μετανοία, ἐπὶ ταύτης αἰτιοῦμαι συγγνώμην, ἐπ' ὅτι πάλιν μετανοίας ταύτης.* *Opinio namque poenitentiae* (ait Clem. Alex. *lib. II Strom.*), *non poenitentia est, sæpe petere totum de iis, per quæ sæpius peccamus.* Ac propterea factum est, ejusmodi relapsis nonnisi in exitu vitæ, imo, in aliquibus saltem Ecclesiis, neque tunc, et non probabiliter opiantur, absolutionem impensam fuisse. Non tamen propterea peccatoribus illis, secundo per recidivis, deperandum fuerat, tanquam necessario perituris; quoniam, ut ex S. Aug. supra legimus, *patientiæ ac misericordiæ Dei* relinquebantur, usque per contritionem perfectam adhuc, si vere ac serio poenitissent, a peccatis suis liberandi, porroque salvandi. Quin vero admodum probabile est, is, non tantum in agone, sed et sanis adhuc, et valentibus, per privatam *absolutionem Sacramentalem*, pro ratione et exigentia circumstantiarum, substatum fuisse.

Haud dubie autem hi sat adhuc misere, neque ab aliis invidendæ, conditionis manebant; quoniam publicis Ecclesiæ precibus, quæ alias super publicis poenitentes fundebantur, et maxime S. Eucharistiæ communionem deinceps quoque caritari erant, denique eo gravius, ac diuturnius in purgatorio *satisfassuri*, nisi eo studiosius in id incubissent, ut per internos poenitentiae actus, et externa poenitentiae opera, voluntarie, aut ex judicio Sacerdotum suscepta, etiamnum in hac vita *satisfacerent.*

Cæterum illa disciplinæ severitas ut non in quibuslibet Ecclesiis eadem fuerat, ita nec equaliter perduraverat. Et quidem in Ecclesia Orientali cum labente Sæc. IV a Nectario, Patriarcha CP. ut, abrogata fuisset confessio et poenitentia publica peccatorum occultorum, idemque, licet serius, in Ecclesiis Occident. obtinuisset, peccata occulta soli quoque *confessioni secretæ* subdebantur, quæ sæpius, et post quoslibet relapsus, iterari poterat, cum spe *absolutionis privatæ* rursus consequendæ.

Tandem vero *Poenitentiae publicæ* usus ferè penitus exoleverat, quando etiam pro publicis et atrocioribus delictis in S. Confessione nonnisi poenitentia privata et occulta, ita exigente temporum ratione, dictabatur, cæterum vero illa *Judici Ecclesiastico censuris canonicis, etc., vindicanda* rursus

de peccatis suis propriis mox in Baptismum irruere possent, enimvero huic saltem prævia attritione opus est, ad eundem fructuose suscipiendum.

Fide, i. e. *fideli ac vera poenitentia*, non ut *c. præc.*, n. *Hypocritarum*.

Loti sumus. Interne nimirum: quæ tamen non semper est ablutio perfecta, sed plerumque inchoata dumtaxat. Poenitentia enim illa ex metu perfecta, quam dicimus attritionem, ex se non justificat ante Baptismum actu susceptum, sed sola contritio perfecta ex amore Dei super omnia. Attamen in tam diuturna, quæ olim a Catechumenis Baptismo præmittenda erat, poenitentia vix fieri poterat ut non aliquando in contritionem perfectam velut per gradus quosdam transiret, adeo ut aliquis peccatis deletis jam interne justificatus esset, antequam ipsum Baptismum actu susciperet. Videri hic possunt ea quæ Conc. Trid. supra cit. a sess. 6. de Justif. c. 6. dilucide exponit.

Integer. Sincerus et perfectus, quem primam, id est, initialem ac inchoatam, ut mox antea diximus, intinctionem, seu baptismum vocat.

Quoad. Pro mox ac ut supra.

Senseris, seu *cognoveris*.

Ab aquis, i. e. post Baptismum, seu postquam ab aquis rursus egressi fuimus.

Induimus. Hic namque Baptismi necessarius ac, ut vocamus, ex opere operato effectus est; Sacramenta enim, instar causarum naturalium, in subjecto recte disposito necessario operantur.

Obstructi, i. e. undequaque impediti.

Alligatus. Ad Novam scilicet Legem Christi, post remissionem diabolo et omnibus pompis ejus a baptizato factam.

Qui enim optat. Antitheses sequuntur sane insipientes.

Timidiorem. Timore Dei nonnihil magis concussum. Vide supra.

Repromitterit. Simpliciter pro promitteret, ut noster similia composita passim.

Præstaturus. Recte omnino pro præstiturus, cum præstare pro implere, aut perficere accipitur.

Notæ ad Caput VII.

Audientibus. Satis significat Author, quæ hæcenus præmisit, spectare poenitentiam, ante Baptismum ab Audientibus, seu a Catechumenis, ægendam. Jam vero ad eam poenitentiam speciem convertitur, quæ relapsis post Baptismum amplectenda superest eam jam, ut supra diximus, secunda post naufragium tabula.

Nihil jam. Vel nihil jam spectat ad eos, qui post Baptismum nullius jam amplius rei poenitentia dignæ sibi conscii sunt; vel ad parvulos referendum est, peccati actualis, proindeque poenitentiam incapaces.

Retractantes, id est, tractantes: ut jam pigeat toties annotasse.

Demonstrare, i. e. velut designare, quasi ad porro peccandum invitatis.

Eo. Pro eousque, aut propterea.

Jam nunc pateat. Spatium subintellige (temporis nimirum) aut janua, simileve aliquid.

Evadendi habebit. Præclusa scilicet evadendi via.

Non habebit. Ipse nimirum offendendi finem sibi non faciens.

Hactenus. Hactenus, seu eousque. Aut forte Christiani expectabimus, ut ipsi Gentiles nobis Deum suum Terminum (yah! neque sine impietate nominandum!) peccatis nostris præstituant?

Periculosus. Periculis legunt alii; planius quidem id est, non vero tanti, ut meum propterea codicem deserere cogar.

Mari dicunt. Improbe Neptunum accusat, qui bis naufragium patitur, ait Publus Mimographus.

Memoria periculi honorant. Sane perquam eleganter dictum!

Oneri esse. Emphaticum, id est acciendo affectui idoneum.

Inculcare. In id calcare. Quid vero multis? inculcare hic simpliciter pro calcare, seu calcibus per summum contemptum insultare, accipio: et quis refragabitur?

Modus, i. e. coercitio, seu cohibitio.

Dum exinguitur. Pulcherrima antithesis.

Mortis opera. Ejus nimirum, quæ inter ipsas mortes est omnium terribilissima, mors animæ.

Retro suæ. Antea suæ, id est, peccatoris.

Judicaturus est. Ita enim sanctus Paulus 1. Cor. VI, 3, ait: *Nescitis, quoniam angelos judicabimus?* Quod de malis seu damnatis spiritibus communiter Interpretes intelligunt. *Hi nempe sunt* (ait Noster in l. de Hab. mul. c. 2) *quos judicaturi sumus: hi sunt angeli, quibus in lavacro renantiamus*. Et in l. de fuga in persec. c. 10, ita loquitur: *Times hominem, Christiane, quem timeri oportet ab angelis (siquidem angelos judicaturus es), quem timeri oportet a dæmonis*, etc. De his igitur angelis etiam hic Tertullianus loquitur.

Traditionibus. Alii legunt *conditionibus*: quod probare non possum: Junius traductionibus, quo vocabulo noster in l. de Præscr. c. 22. utitur. Et sane hæc lectio contextui magis congruere videtur, proprie enim dicimus de via, aut recto tramite aliquem traducere in avia, etc.

Sera obstructa. Neque autem vox obstructa ad seram, sed ad januam referenda est, ut sensus sit: *janua per intinctionis, seu baptismi seram obstructa*. Recte autem ita dictum, eo quod baptismus reiterari nequeat, atque adeo hæc janua semel baptizato jam non amplius pateat ad veniam et remissionem peccatorum, per quam bis ingrediatur.

Frustra. Duriuscula hæc locutio: ac si vero etiam poenitentia a baptizatis post iteratos relapsus iterari non posset, adeoque deinceps omnis spes veniæ dento consequendæ præclusa esset. Verum plus dicere fors Tertullianus non voluit, quam quo sæpius quis peccaverit, eo difficiliorem fieri seriam poenitentiam, ac veniæ toties dignam. Sane autem in sequentibus mox benignius loquitur. Sed vide potius infra c. IX, *Patrocinia naturæ*, 1169 n.

Quod acceperas. Gravis profecto sententia, atque imprimenda animo.

Accommodat. Pro commodat, et concedit usui tuo.

Restituas, seu recuperes; aut restaures.

Nedum ampliatio. Nedum hic exponendum est multo magis. Scio autem etiam alias significationes, et quandoque negativam huic voculæ, satis alias ambiguae, tribui. Sed hæc Grammaticorum sunt. *Ampliatio* autem pro *actio* vel *extenso*, facile quispiam hic sumet. Quid multis igitur? *Nedum* idem mihi hic erit ac *ne dicam* ampliatio.

Quam dare. Quoniam qui restituit bis dat, alterum in eandem conditionem, qua excidit, rursus statuendo.

Non accepisse. Neque enim ab eo, qui nihil accipit, quidquam auferrî potuit, ideoque nec ex damno quodam miseriam sentit.

Iteratæ. Sinistræ nimirum; ambiguum enim valetudinis nomen esse nemo nescit. Sic etiam in l. de Bapt. c. V, ait: *Observabant qui valetudinem querebantur*.

Notæ ad Caput VIII.

Id. Pro de eo.

Idolothya dicuntur carnes victimarum, idolis immolatur, ab εἰδωλον et θύω, quod est immolo, seu sacrifico. Ex his ergo immolatis quicumque comidissent, participes sacrificii illius, indeque polluti censebantur, velut ipsius quoque religionis tam sacrilegæ communionem cum gentilibus habentes. Quapropter in Concil. Hierosolymit. Actor 15, etiam iuter alia idolothyorum esus prohibebatur, quoniam

tunc sine scandalo fieri vix poterat; hoc autem sublato, privatim ejusmodi cibis vesci nullatenus prohibitum fuerat; quoniam hi revera ab idolis pollui ac impuritatibus contaminari nunquam poterant. Atque hæc est ipsa S. Pauli doctrina 1. Cor. X, 27 et seqq. ita dicentis: *Si quis vocat vos infidelium* (ad epulas nimirum) *et vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis; nolite manducare, propter illum, qui indicavit* (ne is videlicet putet, in idolorum suorum gratiam manducari) *et propter conscientiam: conscientiam autem dico non tuam, sed alterius, ne scilicet scandalo alteri fias, ejusque conscientiam lædas.*

Dubium. Subintelligo id esset, vel videri posset. Nam pristinis temporibus *Apocalypsis S. Joannis* nondum ubique in Ecclesia inter Libros Canonicos, seu ubi ubique fidei, recepta erat; cum ipse adhuc *Sæcul. IV* de eadem dubitasset Eusebius l. III, H. E. c. 35, credens cum aliis quibusdam, Libri hujus Authorem non *Joannem Evangelistam*, sed alium quemdam *Joannem*, cognomento *Theologum*, fuisse. De hoc igitur cum non sat constitisset, quis, aut an Spiritu S. afflatus fuisset, pleræque diu coniectabantur Ecclesie, *Apocalypsin* inter Scripturas Divinas annumerare. Quin vero et *Conc. Laodicenum*, circiter A. C. 372 habitum, nondum in Canonem suum recipere ausum fuerat, idque primum a *Conc. Carthag.* An. 397 factum, postea Innocentio I Papa plenarium demum S. Scripturæ Canonem proponente.

Errando laboraverat. Ovicula nimirum, circumerrando lassata.

Relevat, id e. Extenuat.

Dissimulatio. Videtur hic pro reticentia poni.

Exaggerat. Pro auget.

Notæ ad Caput IX.

Unius. Mox autem antea *Cap. VIII*, imo jam *Cap. V*. nonnisi unius post Baptismum *pœnitentiæ* ab Ecclesia indultæ, meminit Tertullianus, ulteriorem districte excludens: quod cum hoc loco rursus inculcet, nonnihil id accuratius, pro instituti tamen nostri modulo, expendendum videtur.

Sane autem nemo existimet, aut Tertulliani duntaxat temporibus, aut in solis Ecclesiis Africanis, hanc disciplinæ severitatem viguisse. Imprimis enim S. AUGUSTINUS, magnum illud non Africanæ tantum, sed totius Ecclesie LUMEN, in *Ep. 54 ad Macedonium*, inquit: *Quamvis eis* (de his autem loquitur, qui, ut paulo ante ait, etiam post actam pœnitentiæ, post Altaris reconciliationem, vel similia, vel graviora, committunt) *in Ecclesia locus humillimæ pœnitentiæ non concedatur, Deus tamen super eos suæ patientiæ non obliviscitur.* Rursusque paulo inferius: *Quamvis caute salubriterque provisum sit, ut locus illius humillimæ pœnitentiæ SEMEL in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset aegrotis, quæ tanto minus contemptibilis fuerit, etc.* Igitur *IV* etiam et *V Sæculo*, non in *Hipponensi* solum, sed reliquis etiam *Africæ* Ecclesiis, is rigor fuerat, ut nemo in peccata gravia recidivus, ad secundam *exomologesin*, publice nimirum, et in facie Ecclesie, et eo modo, quem hoc ipso *Cap.* Noster deinceps describit, et S. Aug. supra *humillimam* appellavit, agendam admitteretur.

Quid vero CLEMENS de Ecclesia sua *Alexandrina*, aliisque eidem subjectis? Ita enim vero is l. II *Strom.* inquit: *Dedit Deus, cum sit multæ misericordiæ, iis etiam, qui fide* (post susceptam in Baptismo fidem) *in aliquod peccatum incidunt, μετάνοιαν δευτέραν, PœNITENTIAM SECUNDAM, quam, si quis tentatus fuerit post vocationem, violentia quadam adactus, et callide circumventus, μισοῦ ἕτι μετάνοιαν ἀμετανόητου λάβῃ, UNAM adhuc, non pœnitendam* (postquam pœnitentiæ, si rursus peccaverit, deinceps non amplius pœnitere poterit) *accipiet PœNITENTIAM.* Ipse etiam Origenes, Clementis discipulus, pœnitentiæ post Baptismum secundæ locum non fecit, ut Du-

pinus in *Biblioth. scrip. eccl. l. I. p. m. 216*, testatur.

Ut vero etiam de Occidentis Ecclesiis loquamur, sanctus Ambrosius, in l. II de *Pœnit. c. 10*, ita profatur: *Merito reprehenduntur, qui sæpius agendam pœnitentiæ putant, qui luxuriantur in Christo; nam si vere agerent pœnitentiæ, iterandum postea non putarent; quia sicut UNUM BAPTISMA, ita UNA PœNITENTIA, quæ tamen publice agitur.*

Itaque certorum graviorumque criminum reis, nonnisi in agone (imo, ut quidam probabiliter existimant, ne quidem tunc) absolutio, *solemnis* nimirum et *publica* (secundum plerarumque Ecclesiarum disciplinam) impendi consueverat.

Neque autem hic rigor, spectata temporum aliarumque circumstantiarum ratione, nimius, ac velut crudelitatis speciem præ se ferens, videri debet; namque major tunc naturæ vigor, et ejusdem nimia, præsertim in gentibus ad Christi Ecclesiam recens conversis, depravatio, ac ad certas quasdam delictorum species, in calidioribus præsertim regionibus, propensio, indigebat, salutari quodam terrore ab illis porro perpetrandis, et pœnitentiæ segnius agenda, cohiberi, quam alias ad novos frequentioresque relapsus noxia tunc futura Ecclesie laxitas, et sæpius impetranda ab eadem veniæ spes, animare potuisset, exemplis ejusmodi factis apud alios quoque perniciose scandala parituris.

Deinde vero eorum pœnitentiæ, qui post hanc semel actam relapsi erant, non satis seria et efficax fuisse censebatur, ideoque nec secundæ pœnitentiæ, quibusvis operibus demonstratæ, tanto jam amplius fide posse Ecclesiarum Præpositi rebandant. *Δόκησις τοῦ μὲτανοίας, οὐ μετάνοια, τὸ πολλὰκις αἰετῆσαι συγγνώμην, ἐπ' οἷς πλημμελοῦμεν τοῖς λάοις.* *Opinio* namque *pœnitentiæ* (ait Clem. Alex. rursus II *Strom.*), *non pœnitentiæ est, sæpe petere veniam de iis, per quæ sæpius peccamus.* Ac propterea factum est, ejusmodi relapsis nonnisi in exitu vitæ, imo, in aliquibus saltem Ecclesiis, neque tunc, ut multi probabiliter opinantur, absolutionem impensam fuisse. Non tamen propterea peccatoribus illis, secundo jam recidivis, desperandum fuerat, tanquam necessario perituris; quoniam, ut ex S. Aug. supra legimus, *pœnitentiæ ac misericordiæ Dei* relinquebantur, utique per contritionem perfectam adhuc, si vere ac serio pœnituissem, a peccatis suis liberandi, porroque salvandi. Quin vero admodum probabile est, iis, non tantum in agone, sed et sanis adhuc, et valentibus, per privatam *absolutionem Sacramentalem*, pro ratione et exigentia circumstantiarum, subventum fuisse.

Haud dubie autem hi sat adhuc miseræ, neque ab aliis invidendæ, conditionis manebant; quoniam publicis Ecclesie precibus, quæ alias super publice pœnitentes fundebantur, et maxime S. Eucharisticæ communionis deinceps quoque caritatis erant, denique eo gravius, ac diuturnius in purgatorio *satispassuri*, nisi eo studiosius in id incubissent, ut per internos pœnitentiæ actus, et externa pœnitentiæ opera, voluntarie, aut ex judicio Sacerdotum suscepta, etiamnum in hac vita *satisfacerent*.

Cæterum illa disciplinæ severitas ut non in quibuslibet Ecclesiis eadem fuerat, ita nec æqualiter perduraverat. Et quidem in Ecclesia Orientali cum labente Sæc. IV a Nectario, Patriarcha CP. no, abrogata fuisset confessio et pœnitentiæ *publica peccatorum occultorum*, idemque, licet serius, in Ecclesia Occident. obtinisset, peccata occulta soli quoque *confessioni secretæ* subdebantur, quæ sæpius, et post quoslibet relapsus, iterari poterat, cum spe *absolutionis privatæ* rursus consequendæ.

Tandem vero *Pœnitentiæ publicæ* usus ferme penitus exoleverat, quando etiam pro *publicis* et atrocioribus delictis in S. Confessione nonnisi pœnitentiæ privata et occulta, ita exigente temporum ratione, dictabatur, cæterum vero illa *Judici Ecclesiastico censuris canonicis*, etc., vindicanda relin-

quebantur. Nimirum cum primitivus ille fervor fidelium plurimum jam refriguisset, et laxata eorumdem conscientia perripisset illa publicæ pœnitentiæ repagula, neque jam pristinus Ecclesiæ rigor, politico, ac præsertim imperantium statui, ob *duritiam cordium* adaptari posse videbatur, pia providaque Mater Ecclesia immorigerorum filiorum suorum saluissaltem lenitate, et præsertim *Indulgentiarum*, quibus pœnitentia illa publica suppleri ac compensari posset, thesauro jam eo liberalius recluso, succurrendum esse censebat. Atque hæc pauca in tanta materia hujus amplitudine pro instituto nostræ Scripturæ, et velut occasione facta, dixisse sufficiat, cæteris apud Theologos nostros Dogmaticos plenius addiscendis.

Ex his autem manifestum jam est antiquam illam Ecclesiæ, secundam pœnitentiam excludentis, severitatem neutquam aut *Montanistarum*, aut *Novatianorum* erroribus quicquam patrociniis attulisse; hi enim ipsam Ecclesiæ *potestatem*, dimittendi post Baptismum relapsorum peccata, aggressi, eamque penitus subvertere moliti fuerant: at vero hæc, quæ et *solvendi*, et *ligandi* *POTESTATEM*, a Christo *Matth. XVIII, 18*, et *Jo. XX, 23*, acceperat, utriusque duntaxat usum, tanquam in suo arbitrio positum, ita moderabatur, ut *tunc*, et *toties*, et *eo modo*, *quo*, et *quando*, et *quoties* id expedire judicasset, peccata a pœnitentibus rite exposita, pro sua Authoritate, ac per suos Sacerdotes, aut *dimitteret*, aut *retineret*, cæteris, quæ ex ipsius Christi institutione ad hoc Sacramentum requisita erant, inviolate observatis.

Quanto in arcto, pro quanto arctius.

Tanto operosior probatio est, i. e. eo per plura magisque ardua pœnitentiæ opera debet demonstrari, ut fidem facere possit, eam seriam esse sinceramque.

Sola conscientia, id est solo animo, seu actu interno.

Proferatur. Junius legit *perferatur*: quod improbare non possum; malo tamen vulgatam lectionem retinere.

Aliquo etiam actu. Exteriori scilicet, ac sensibili; actum enim hic pro facto accipit, ut ex *Cap. III, Not. Agitur*, colligitur.

Exomologesis. Ἐξομολόγησις dicitur ab ἐξομολόγηαι, quod SS. Scripturibus proprio confiteri significat. Est autem, ut idem Tertullianus, *L. de Orat. c. 6*, delinit, *petitio veniæ*; quia qui veniam petit, delictum confitetur. Juvat autem quædam exempla proferre: sic enim *Psal. XXVII, 7*, ubi in Hebræo habetur: וְיִשְׁמַח אֱלֹהִים בְּאֵזְבֵּי אֲדָמָה, Aquila sic vertit: Καὶ ἀπὸ ἄσπιδος μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ, *Et de canticis meis confitebor ei*; *LXX* vero: Καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ, quod Vulgatus noster: *Et ex voluntate mea confitebor ei*. Non dicit *in*, sed *ex voluntate mea*, ut non sit confessio mere *intra voluntatem* retenta, sed *exterioris* quoque manifestata. Sic *Ps. XXIX, 10*, ubi Hebr. כִּי תִשְׁמַח אֱלֹהִים בְּאֵזְבֵּי אֲדָמָה Symmachus ita reddit:

μη ἐξομολογήσῃται σοι κόνις, ἢ ἀπαγγελεῖ τὴν ἀληθειάν σου; Numquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam? Significat ergo hic confessionem, quæ *annuntiatio* quædam est, in actu *externo* posita, ac per metaphoram *pulveri* applicata. Quam in rem multa alia exempla ex *Vet. Lege* proferri possent.

Ut autem ad *Novum* quoque *Test.* veniamus, *Matth. III, 6*, de *Joanne* dicitur: *Baptizabantur ab eo*, confitentes (ἐξομολογούμενοι) peccata sua; quæ utique externa quædam confessio erat, externis scilicet actibus demonstrata; neque enim temere *Joannes* administrabat Baptismum suum, sed iis duntaxat, quorum seria pœnitentia ex operibus externis nosci poterat. Sic et *Act. XIX, 18*, habetur: *Multique credentium veniebant*, confitentes (ubi rursus ἐξομολογούμενοι) et annuntiantes (externæ nimirum) *actus suos*. Quid autem clarius eo, quo *Rom. XX, 10*, *Apostolus* ait: *Corde creditur ad justitiam*, *ore autem fit confessio* (στόματι οὐ ἐξομολογείται) *ad salutem*. Quam-

TERTULLIANI II.

quam autem non nesciam, apud profanos scriptores nonnunquam alio sensu sumi, attamen in *S. Scriptura* ἐξομολόγησις perpetuo per *confessionem*, quæ ore perficitur, exprimi solet. Cæterum etiam singulariter pro *confessione peccatorum* accipitur *I Jo. I, 9*: *Εάν ἠμολογήσωμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, κ. τ. λ. Si confiteamur peccata nostra, fidelis est et justus, ut veniatur nobis peccata nostra, et emundet nos ab omni iniquitate*. Item *Jac. V, 16*, *Ἐξομολογήσθε ἀλλήλοις τὰ κακώματα ὑμῶν. Confitemini alterutrum peccata vestra*, etc. Unde a Græcis Theologis etiam *Exomologesis* simpliciter posita pro *confessione peccatorum*, imo pro *tota pœnitentiæ actione*, prout etiam *satisfactionis* opera includit, plerumque sumitur, hæcque ipsa significatione ad *Latinos* quoque translata, eodemque usu hæcenus retenta fuit.

At vero *Sæc. VIII* paulo latius etiam ad *Letanias*, seu *supplicationes publicas*, extendi cœpit, ut *S. Isidorus Etymol. I. VI, cap. 19*, circa fin. testis est: *Inter LETANIAS et EXOMOLOGESIN*, inquires, *hoc differt, quod exomologesis pro sola confessione peccatorum aguntur, Letaniæ vero dicuntur propter rogandum Dominum, et impetrandum in aliquo misericordiam ejus. Sed nunc jam utrumque vocabulum sub una significatione habetur, nec distat vulgo, utrum letaniæ, an exomologesis dicantur*. Interea vero apud *Orientalis* antiqua illa significatio permansit, ut ex *Cap. II prioris Epist. ab Hieremia, Patriarcha CP, ad Lutheranos an. 1574* date, colligitur: imo et a *Latinis nostris* Theologis usque hodie frequentatur.

Neque vero absque causa huic vocabulo paulo longius immorati fuimus; cum enim Theologi nostri hæc voce potissimum contra *Calvinianos* uti soleant, et caute et prudenter, ut *Petavius in Animadv. c. in S. Epiph. ad Har. 89*, observat, in hujus vocis interpretatione versandum est, ut ex ipso narrationis contextu, quo sensu a Patribus usurpata sit, dijudicare possimus.

Confessione, i. e. per confessionem; hæc enim satisfactioni prævia est. Neque enim per *satisfactionem* alterius læsi injuria reparatur, nisi hæc ipsa satisfactio a corde pœnitente, ac ore confitente processerit.

Pœnitentia nascitur. Loquitur hic de operibus pœnitentiæ, quæ mox postea accuratius enumerat.

Prosternendi. Quatuor olim erant Pœnitentium ordines ac veluti gradus, scilicet *Flentium, Audientium, Substratorum, et Consistentium*.

FLENTES (προσκυνοῦντες) dicebantur, qui extra januam Ecclesiæ, sub porticu, seu humiliori quodam illius tecto, ciliciis induti, cineribus conspersi, etc., genuflexi, vel, pro magnitudine criminum, etiam toto corpore prostrati, amaras inter lacrymas, inter singultus et ejulatus nonnunquam, ab in et egredientibus precum subsidia, quibus apud Episcopum pro sua in Ecclesiam receptione intercederent, implorabant.

AUDIENTES (ἀκροῦμενοι, seu auscultantes) jam intra Ecclesiæ januam admissi eo in loco, qui νεκροῦ seu ferula (quasi pro iis proprie, qui adhuc sub ferula disciplina Ecclesiasticæ erant, destinatus) appellabatur, et ab ipsa Ecclesia per tabulas vel cancellos quosdam separatus erat, stabant, ad *Divinas Scripturas* aliasque *Lectiones sacras audiendas* illuc intronissi, at vero incipiente *Missa catechumenorum* rursus expellendi, ceu nondum digni, qui de precibus reliquorum fidelium participarent.

SUBSTRATI (ὑποκλιπόμενοι) erant, quibus intra ipsam Ecclesiam usque ad *ambonem* (locum *Epistolæ* et *Evangelio* legendo destinatum) locus indigebatur: ita quidem ut et preces suas cum reliquis fidelibus conjungerent, et frequentes manuum impositiones (ex quibus, saltem ultimam, sacramentalem, seu a peccatis *absolutoriam*, fuisse aliqui opinantur) genuflexi, aut in terram prostrati recipere, incipiente autem *Oblatione*, quam nos *Offertorium* vocamus, ab Ecclesia exire compelle-

(Trente-neuf.)

*Herculem canis, qui per scopulos adrepentem EURY-
NAM (pretiosi conchylii genus) conspicatus, ipsius
prominentem carunculam mordicus arripuit, et pro cibo
usus est, cruorque labra canis puniceo colore infecti.
Ut vero herus rediit ad puellam, illa conspicata labra
canis insueta tinctura infecta, negavit sibi quidquam
posthac cum illo fore, nisi ad se afferret vestem canis
illius labris splendidiorem. Sic itaque Hercules, ani-
mante inventa, collectoque cruore, munus puellae detu-
lit, primus, ut Tyrri dicitant, inventor puniceae tinctu-
rae. Verum S. Greg. Naz. Orat. III adv. Julian. pasto-
ri cuidam huius purpuræ inventionem tribuit, ita
inquiens: Quid? annon eam Tyrrii relinques, a qui-
bus ἡ ποιμενική χύσις, ἢ τῆ ἀρχαία βρωδέσις, καὶ τὰ χελύκη
καθαυμαξίαση, τῆ ποιμνίου τὸ ἀγέρας γροῦρ' αἶμα (pastoralis
ille canis fuit, qui exeso murice, labrisque cruore persus-
is, pastori florem notum reddens) per os vobis Impera-
toribus pannum illum improbis luctuosum et super-
bum porrexerit?*

Cæterum vestis purpurea olim propria Regum fue-
rat, deinceps etiam familiæ suæ, et Optimatibus Re-
gni cõmunicata, ut indicio esset, eos in Majestatis
regiæ participium admissos fuisse. Reges Madian pur-
pureis vestibus usos, similesque ab illis Gedeoni, Is-
raelitarum Judici, dono missas fuisse, ex *Judic. VIII,*
26, liquet. *Daniel*, cum arcanum Scripturæ, Baltia-
sari regi in somnio ostensæ, sensum prophetico suo
spiritu revelasset, purpuram et aureum torquem, sibi
in regium munus obvenisse, ipsemet *cap. V. 4*, testa-
tur. Sic, ut alia ejusmodi exempla præteream, *Alexan-
der Bala*, Syriæ rex, *Jonatham Mucchabeum* aurea
corona et purpura remuneratus fuisse *I Mach. X, 20*,
legitur.

Cedo. Adverbialiter pro *da*, aut *exhibe mihi*.

Acum crinibus distinguendis. Instrumentum mundi
muliebris, ab officio suo *acus crinalis* appellatum, ac
ad capillorum cincinnos figendos excogitatum: de
quo *Martialis L. XIV, Epigr. 24*:

Figat acus sparsas, sustineatque comas.

Et *L. II, Epigr. 66*:

Unus de toto peccaverat orbe comarum
Annulus, inserta non bene fixus acu.

Erat et *discriminialis* alia, a crinibus velut singillatim,
improbaque, saneque improbanda industria *discrimi-
nandis* dicta. Hoc autem inter virgines et mulieres *crini-
um* discrimen erat, quod illic *cirratis*, hæc vero a
fronte *divisis* uterentur. Unde Noster in *L. de vel.
virg., c. 12*, ait: *Simulque se mulieres intellexerunt...
vertunt* (prope scripsissem *verruit*) *capillum, et in
acu lascivior comam sibi inserunt* (quidni potius *inse-
runt*?) *crinibus a fronte divisis apertam professæ mulie-
ritatem*.

Dentibus elimandis. Pulvere olim quoque dentes de-
tergi solebant; et hinc sunt illi apud Apuleium, quos
Apol., l. I ex *Catullo* depromptos recitat, versiculi: **D**

Misi, ut pelisti, mundicias dentium,
Tenuem, candificum, nobilem pulvisculum,
Complanatorem tumidæ gingivulæ,
Converritorem pridianæ reliquæ;
Ne qua videatur tetra labes sordium,
Restrictis forte si labellis riseris.

Bisulcum. Forficem intelligit, ferreum, aut æneum
instrumentum, bifurcum, etc., a sartoribus mutua-
tum.

Repastinandis. Rusticum verbum, et *vinitorum*
maxime proprium, qui *repastinare* dicunt, agrum *pa-
stino* (bifurco pariter, sed longe alterius generis, instru-
mento) refodere *den Ucker umhacken*. Quoniam
vero repastinatione, fruticibus alienis aut lapidibus
erutis, purgatus ager, ideo etiam quælibet purgamen-
torum, ipsaque unguum resectio per verbi translationem

A *repastinatio* appellari solet. Hoc ferme sensu etiam de
rerum superfluarum, aut noxiarum amputatione in
L. de Cult. scem., c. 9, usus reperitur: *Quomodo ho-
militatem poterimus, non repastinantes divitiarum us-
strarum vel elegantiarum usum, etc.* Itemque in *L. de
An., c. 50*: *Non magis tantum dabit quisquam, ut
eximat mortem, aut REPASTINET, vitis modo (pro ut
instar) vitam, ætate RENOVATA*. Item *L. II adv. Marc.,
c. 18*: *Ut commissio injuriæ metu vicis statim occur-
ræ REPASTINARETUR*. Sed et in *Exhort. ad cas.,
c. 6*, *repastinationis* vocabulo pro *revulsione*, aut
rescisione utitur.

Coacti ruboris. Suggillat hic mollium ac effemi-
natorum hominum pigmenta, quibus veterem (im-
jam vetustam) et velut effectam suam formositatem,
novo mendacio relinire, itaque *cogere* ac velut *extir-
quare* janjam invitam rubedinem purpurisæ solent.

Balneas. Nomen hoc in plurali fœminino ipse etiam
Cicero effert, ut in *Orat. pro M. Cœlio balnearum
Xeniarum* meminit.

B *Hortulani*, pro *hortensis*. Hoc adjectivo autem
sensu vox *hortulanus* apud veteres alios vitæ oc-
curret.

Senectutem vini. Elegans ad vinum vetustum si-
gnificandum metaphora, quod ob lenitatem suam, jam
exutam mordacitatem, *edentulum*, quasi dentibus ce-
rens, veteres dixere, ut iterum *Plaut. in Pen., Act. III,
Sc. 3*.

Vetustate vino edentulo ætatem irriges.

Ut autem senectus vini cognosceretur, e vasis vi-
riis tabellæ suspensæ erant, quo anno quibusve con-
sulibus quodlibet vinum conditum fuisset, præ se fe-
rentes. Atque hinc est illud *Tibulli*:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis.

Unde *Vinum Consulare* pro vetustissimo optimoque
usurpatum habetur: inter quæ maxime *Opimianum*. A
C *Consulatu L. Optimii* (sub quo, ut testatur *Plin., l. XIV,
c. 14*, optimus vini proventus erat) olim, et maxime a
Petronio Arbitro c. 34 celebratum fuerat; cujus
etiam Cicero in *L. de claris Orat. c. 85* meminit, *de fe-
rno* vino agens, *sed eo nec ita novo, ut præter
Consulibus natum velit, nec rursus ita veterem, ut Optimium
et Anicium Consullem quærat*. At vero cum *consula-
tus Optimii* in an. U. C. 652, ante Chr. 119, incidit,
Petronius vero circa A. C. 66, seu U. C. 818 obiit,
patet, tempore *Petronii* vinum illud facile 180 annorum
fuisse.

Sed quid hoc ad vinum illud, quod in *vetusta æro,
Schrofenstein* appellata, prope *Sanderk* in *Tyrolen-
si* Comitatu, asservatur, et plusquam 400 annorum
senectutem ferre dicitur. Certe dolium jam victum et
carie exesum, vinumque ipsum tartareo suo cortice,
ne qua effluere possit, undique conclusum esse perli-
bent. Atque vinum hoc (namque ab insigni quodam
in vicinia *Amico* propinatum gustare licuit) tartari
odoris ac saporis est de quo jure dixeris illud ejusdem
*Cic. loc. cit. Niniæ vetustas nec habet eam quam quæri-
mus suavitatem, nec est jam sane tolerabilis; spiritus
excipio, plane heroicis, et ultimis senectutis scintil-
lis denuo accendendis aptos. Atque hæc per digres-
sionem, ex occasione natam, memorasse libuit.*

Animæ largiariis. Seu in eandem tam *liberalis et lo-
gus sis*. Aliunde autem constat, crasse nimis de *Ani-
ma* sensisse *Tertullianum*, quippe quam in *L. de Anim.
passim*, præsertim *c. 38*, asserit, non minus quam *cor-
pus*, in pubertate adolescere, eiborum quoque in ani-
ma concupiscentiam esse, certo quodam colore *con-
picuam*, etc., *c. 9* affirmat.

Delinquendo læsi. Hæc abs dubio ironica sunt, con-
tra eos dicta, qui etiam tunc, cum corpori omnia in-
dulgent, satisfacere se pro peccatis posse arbitrantur.

Ambitu obeunt, i. e. *perambulant*, vel *circumambu-
lant*.

Magistratus. Est *Magistratus* munus quoddam a

Charis. Aliqui *aris* habent; atqui retinui *charis*, seu, ut a veteribus scribi consueverat, *caris*, i. e. amicis Dei, piis nimirum fidelibus, maxime *Confessoribus* et *Martyribus*.

Legationes dep. suæ injungere. Ut videlicet tanquam apud Deum pro pœnitentibus intervenirent. Quidni autem id magis possint ii, qui extra hanc mortalitatem propiores jam Deo sunt, quin vero intime conjuncti? Aut cur isti preces nostras non audiant? cur horum pro nobis preces minus, quam vivorum, exaudiat Deus?

Timore Dominum honoret. Jam enim supra cap. VII dixerat: *Timor hominis* (salubriter Deum offensum timentis) *Dei honor est.*

Pronuntians sententiam, tanquam in reum ferendam.

Pro Dei indignatione fungatur, i. e. *Ira*, et *vindictæ* Dei, eam præveniendæ, vices expleat.

Afflictione. *Afflictio* animum afficit; *afflictio*, ut ait Cic., IV *Tusc.*, est *agritudo cum vexatione corporis.*

Non modo frustretur, sed expungat. *Frustratur*, qui evitat, et declinat: *expungit*, qui prorsus delet, atque abolet, omni præcluso reditu. Sed quam elegantissimè sunt, quæ mox sequuntur *antitheses*! Cæterum de *expungendi* verbo copiosius supra cap. III, not. *Expungit*, diximus.

Notæ ad Caput X.

Præsumo ponitur hic pro *existimo*, aut *suppono*, vel *anticipato judico*. Sic Noster in *Apol.*, c. 2, ait: *Cum præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione*, etc.

Conscientiam, seu ex manifestatione haustam notitiam.

Productæ, i. e. temere projectæ, aut profusæ. Sic enim in *L. de An.*, c. 48, ait: *Certiora et evolutiora somniari affirmant sub extimis noctibus, quasi jam emergente animarum vigore, producto sopore.*

Reformari, scilicet ad salutem, eandem in se restaurando.

Næ tu verecundia bonus. Ironia satis amara. *Expandens frontem.* *Frons*, animi index, *expanditur audacia.*

Ad deprecandum vero subducens. Eadem remittitur dejectione et pusillanimitate.

De detrimento ejus. Ἰσπερολογία est, ita suo ordini restituenda: *plus de eo detrimenti*, aut *plus de detrimento*, quod ab eo inferri solet, *acquirō.*

In risuquo. Γραῖ σαρκασμῶν, aut εἰρωνείαν, Latini *irrisionem*, dicere solent.

Prostrato superscenditur. Nihil sane vilius, ignobiliusve dici potest, quam ex aliorum depressione crescere velle, cum propria quis virtute non possit.

Spes. Ita obnixè pro *species* lego, voce sane hinc expellenda, nimisque hic absurda.

Plausores, i. e. *irrisores*. Ita enim in *Apolog.*, c. 35, etiam habet: *Plausores quotidie revelantur.*

Ad remedium conlabor et necesse est. Utique ad illud Pauli I *Cor.*, XII, 26, alludit: *Si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra. Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro.*

Ecclesia vero Christus. Nam ut rursus Apostolus *Ephes.*, V, 23, inquit: *Christus est Caput Ecclesiæ*; et *Coloss.*, I, 18, ait: *Ipse est caput corporis ecclesiæ.*

Christum exoras. Nam aliquando Christus non pro capite tantum *Ecclesiæ*, sed pro capite et membris simul, id est, pro universo corpore *Ecclesiæ* sumitur. Sic enim S. Aug. in *L. XXXIII QQ.* q. 69, ait: *Christum etiam recte appellari universum, hoc est, Caput cum corpore suo, quod est ecclesia.* Unde idem in *Ep. ad Honorat. de Gratia Nov. Test.*, c. 7, ait: *Ecclesia in Christo patiebatur, quando pro Ecclesia patiebatur; sicut in Ecclesia patiebatur ipse, quando pro illo Ecclesia patiebatur.* Rursusque in *Psal.* 88, ita disserit: *Cum jam sederet in caelo, non de caelo clamabat, Saule, Saule, quid persequeris servos meos; nec: Quid perse-*

queris sanctos meos, nec: quid persequeris discipulos meos: sed Quid me persequeris? Sicut ergo, cum eum sedentem in caelo nemo persequeretur, clamavit: Quid me persequeris, cum caput membra sua cognosceret, et a compage corporis sui caput charitatis non separaret: sic, etc. Sic nimirum, aio ad rem nostram, quæ fratribus, quæ Ecclesiæ membris, Christo sunt. Numquid enim ipse *Matth.*, XXV, 40, ait: *Quandiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis?*

Pollicetur. Ironia, etiam per sequentem sententiam continuata.

Conscientia, pro scientia simpliciter.

Pervenire. Est præoccupatio cujusdam objectuiculae.

Malo, per peccatum videlicet.

Cauterio. *Cauterium* non a *cavendo* derivatum, sed græcæ originis est, ἀπὸ τοῦ κάλειν dictum καυτήριον, quod urendi vim habet, sicut pulvis, quo caro, in *fonticulis* (*fontanelles*) corpori humano inserendis, erodi solet. Unde et *cauteriatum* dicitur, quod est velut *cauterio* inustum, atque resectum. Sic I *Tim.*, IV, 2, Apostolus dicit: *καυτηριασμένοι τὴν συνείδησιν, cauteriatam habentes conscientiam*, quæ cum putris fuisset, et peccatis corrupta, *cauterio* inusta, atque resecta est. Vide *Calm.*, in *h. l.*

Commendat. Quo sane nihil elegantius dicere potuit.

Notæ ad Caput XI.

Potioem, i. e. præcipuam causam, quæ a pœnitentia deterere possit, tanquam ad animam pertinens, quæ multo delicatior est, sæpeque a levioribus quibusdam longe acrius, quam corpus a doloribus, longe gravioribus, ipsisque tormentis, irritari solet.

Sordulentos. Horridiuscula quidem in Latinis auribus vox. Sed quis eam tantopere execretur, cum apud Plautum in *Pænulo* etiam *sorditudinem* pro *sorditie* reperiat?

Deversari. Simpliciter pro *versari*, ut jam sæpius alibi de ejusmodi *compositis* monuimus.

In asperitudine. Nominis hujus asperitatem cultius Latii solum agre tolerabit, tanquam in exustis Africae desertis natam. Nimirum, quod in proverbio est, *Africa semper aliquid novi*, et sua vocatione monstra jam olim trans maria alienis nonnunquam terris invehens.

Vanitate. Contracta enim ex nimis jejuniis macie, quasi cunis e vultu attenuato decor evanescere seu *evanidus* fieri, solet. At vero quæ hæc jactura, cum animæ, velut per alluvionem, eo plus decoris accrescit?

In coccino. *Veste cocco* tincta: quæ vox cum in genere alias Græcis omne *granum* significet, singulariter tamen arboris cujusdam, ilici non absimilis, fructus denotat, in cujus granis vermiculum rubri coloris nasci dicunt, ex quo lana, aut sericum, *coccineo* seu *purpureo* colore imbuti solet.

Certe autem *coccinæ* et *purpureus* color in Evangelio confundi videntur; etenim cum *Matthæus*, cap. XXVII, 28, de Judæis, Christo tanquam Regi suo illudentibus, dixisset: *Circumposuerunt ei χλαμίδα κακλήνην, chlamydem coccineam*; *Marcus*, cap. XV, 7, ait: *εἰδούσιν αὐτὸν περιβύραν, induerunt eum purpura*; cui et *Joannes*, c. XIX, consentit: *Imposuerunt ei ἱμάτιον πορφυρῶν, vestimentum purpureum.*

Cæterum vero alias *purpuram* et *coccineum*, si strictius loquamur, distingui, dubium non est; *purpuram* enim dicimus, quæ rubri, sed violaceo suffusi, coloris est, cum *coccineo* vividior, ac hilarior sit, qualis in sanguine adolescentum præcipue efflorescere solet.

Tyro. Qui color proprie *purpureus* est, omnium olim pretiosissimus. De inventore ejus ita *Pollux* apud *Sam. Pitise* in *Lex. verb.* *purpura* habet: *Tyri ferunt, Herculem captum amore Nymphæ indigenæ. Tyro vero nomen erat Nymphæ. Sectabatur autem*

Herculem canis, qui per scopulos adrepentem PURPURAM (pretiosi conchylii genus) *conspicatus, ipsius prominentem carunculam mordicus arripuit, et pro cibo usus est, cruorque labra canis puniceo colore infecit. Ut vero herus rediit ad puellam, illa conspicata labra canis insueta tinctura infecta, negavit sibi quidquam posthac cum illo fore, nisi ad se afferret vestem canis illius labris splendoriorem. Sic itaque Hercules, imitante inventa, collectoque cruore, munus puellae detulit, primus, ut Tyrus dicitur, inventor puniceae tincturae. Verum S. Greg. Naz. Orat. III adv. Julian. pastori cuidam hujus purpurae inventionem tribuit, ita inquit: Quid? annon eam Tyriis relinques, a quibus ἡ ποιμενικὴ χόρος, ἢ τῆ ἀρχαία βρωδότης, καὶ τὰ χελύκη καθαίμαξάσθ, τῆ ποιμῆνι τὸ ἀνάσσειν ἴσασθ (pastoralis ille canis fuit, qui exeso murice, labiisque cruore perfusus, pastori florem notum reddens) per os vobis Imperatoribus pannum illum improbis luctuosum et superbum porrexerit?*

Ceterum vestis *purpurea* olim propria Regum fuerat, deinceps etiam familiae suae, et Optimatibus Regni communicata, ut indicio esset, eos in Majestatis regiae participium admissos fuisse. Reges *Madian* purpureis vestibus usos, similesque ab illis *Gedeoni*, Israelitarum Judici, dono missas fuisse, ex *Judic. VIII, 26*, liquet. *Daniel*, cum arcanum Scripturae, Balthasari regi in somnio ostensae, sensum prophetico suo spiritu revelasset, *purpuram* et aureum torquem, sibi in regium munus obvenisse, ipsemet *cap. V, 4*, testatur. Sic, ut alia ejusmodi exempla praeteream, *Alexander Bala*, Syriae rex, *Jonatham Macchabaeum* aurca corona et *purpura* remuneratus fuisse *I Mach. X, 20*, legitur.

Cedo. Adverbialiter pro *da*, aut *exhibe mihi*.

Acum crinibus distinguendis. Instrumentum mundi muliebris, ab officio suo *acus crinalis* appellatum, ac ad capillorum cincinnos ligendos excogitatum: de quo *Martialis L. XIV, Epigr. 24*:

Figat acus sparsas, sustineatque comas.

Et *L. II, Epigr. 66*:

Unus de toto peccaverat orbe comarum
Annulus, inserta non bene fixus acu.

Erat et *discriminialis* alia, a crinibus velut singillatim, improbaque, saneque improbanda industria *discriminanda* dicta. Hoc autem inter *virgines* et *mulieres crinium* discrimen erat, quod illae *cirratiss*, hae vero a fronte *divisis* uterentur. Unde Noster in *L. de vel. virg., c. 12*, ait: *Simulque se mulieres intellexerunt... vertunt* (prope scripsissem *vertunt*) *capillum, et in acu lascivore comam sibi inserunt* (quidni potius *inserunt*?) *crinibus a fronte divisis apertam professae multiebritatem*.

Dentibus elimandis. Pulvere olim quoque dentes detergi solebant; et hinc sunt illi apud *Apuleium*, quos *Apol., l. I* ex *Catullo* deprompto recitat, versiculi:

Misi, ut pelisti, mundicinas dentium,
Tenuem, candidicam, nobilem pulvisculum,
Complanatorem tumidulae gingivulae,
Converritorem pridianae reliquiae;
Ne qua videatur tetra labes sordium,
Restrictis forte si labellis riseris.

Bisulcum. Forficem intelligit, ferreum, aut aeneum instrumentum, bifurcum, etc., a sartoribus mutuum.

Repastinandis. Rusticum verbum, et *vinitorum* maxime proprium, qui *repastinare* dicunt, agrum *pastino* (bifurco pariter, sed longe alterius generis, instrumento) *refodere* *den Ucker umhacken*. Quoniam vero *repastinatione*, fruticibus alienis aut lapidibus erutis, purgatus ager, ideo etiam quaelibet purgamentorum, ipsaque unguium resectio per verbi translationem

A repastinatio appellari solet. Hoc ferme sensu etiam de rerum superfluarum, aut noxiarum amputatione in *L. de Cult. fam., c. 9*, usus reperitur: *Quomodo humilitatem poterimus, non repastinantes divitiarum vestrum vel elegantiarum usum, etc.* Itemque in *L. de An., c. 50*: *Non magis tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut REPASTINET, vitis modo* (pro ad instar) *vitam, aetate RENOVATA*. Item *L. II adv. Marc., c. 18*: *Ut commissio injuria metu vicis statim occurrente REPASTINARETUR*. Sed et in *Exhort. ad cast., c. 6*, *repastinationis* vocabulo pro *revulsione*, aut *re-scissione* utitur.

Coacti ruboris. Suggillat hic mollium ac effeminatorum hominum pigmenta, quibus veterem (imo jam vetustam) et velut effeciam suam formositatem, novo mendacio relinire, itaque cogere ac velut extorquere janjam invitam rubedinem *purpurissa* solent.

Balneas. Nomen hoc in plurali feminino ipse etiam Cicero effert, ut in *Orat. pro M. Coelio balnearum Xeniarum* meminit.

Hortulani, pro *hortensis*. Hoc adjectivo autem sensu vox *hortulanus* apud veteres alios vix occurret.

Senectutem vini. Elegans ad vinum vetustum significandum metaphora, quod ob lenitatem suam, jam exutam *mordacitatem, edentulum*, quasi dentibus carens, veteres dixere, ut iterum *Plaut. in Pen., Act. III, Sc. 3*.

Vetustate vino edentulo aetatem irriges.

Ut autem *senectus vini* cognosceretur, e vasis vini tabellae suspensae erant, quo anno quibusve consulibus quodlibet vinum conditum fuisset, praeseferentes. Atque hinc est illud *Tibulli*:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis.

Unde *Vinum Consulare* pro vetustissimo optimoque usurpatum habetur: inter quae maxime *Opimianum*, a *Consulatu L. Optimii* (sub quo, ut testatur *Plin., l. XIV, c. 14*, optimus vini proventus erat) olim, et maxime a *Petronio Arbitro c. 34* celebratum fuerat; cujus etiam Cicero in *L. de claris Orat. c. 83* meminit, de *Falerno* vino agens, *sed eo nec ita novo, ut proximis Consulibus natum velit, nec rursus ita vetere, ut Optimium et Anicium Consulem quaerat*. At vero cum *consulatus Optimii* in *an. U. C. 632, ante Chr. 119*, incidit, *Petronius* vero circa *A. C. 66, seu U. C. 818* obierit, patet, tempore *Petronii* vinum illud facile *180 annorum* fuisse.

Sed quid hoc ad vinum illud, quod in *vetusta arce, Schrofenstein* appellata, prope *Sandeck* in *Tyrolensi Comitatu*, asservatur, et plusquam *400 annorum* senectutem ferre dicitur. Certe dolium jam victum ac carie exesum, vinumque ipsum tartareo suo cortice, ne qua effluere possit, undique conclusum esse perhibent. Atque vinum hoc (namque ab insigni quodam in vicinia *Anico* propinatum gustare licuit) *tartarei odoris ac saporis est de quo jure dixeris illud ejusdem Cic. loc. cit. Nimia vetustas nec habet eam quam quarimus suavitate, nec est jam sane tolerabilis*: spiritus excipio, plane heroicos, et ultimis senectutis scintillis denuo accendendis aptos. Atque haec per digestionem, ex occasione natam, memorasse libuit.

Anima largiaria. Seu in eandem tam *liberalis et largus sis*. Aliunde autem constat, crasse nimis de *Anima* sensisse *Tertullianum*, quippe quam in *L. de Anim. passim, praesertim c. 38*, asserit, non minus quam corpus, in pubertate adolescere, eiborum quoque in anima concupiscentiam esse, certo quodam colore conspiciam, etc., *c. 9* affirmat.

Delinquendo laesi. Haec abs dubio ironica sunt, contra eos dicta, qui etiam tunc, cum corpori omnia indulgent, satisfacere se pro peccatis posse arbitrantur. *Anbitu obeunt*, i. e. *perambulant, vel circumambulant*.

Magistratus. Est *Magistratus* munus quoddam in

republica cum potestate juris dicendi : et aliquando ipsas etiam personas ejusmodi potestate fulgentes , Romanis significabat. Erat autem multiplex genus Magistratum : erant *urbani*, qui in ipsa Urbe , deinde *Provinciales*, qui provinciis Reipublicæ Rom. subiectis jus dicebant : ut *Proconsules*, *Præceptores*, *Legati Proconsulum*, et *Prætorum Quæstores provinciales*, etc. Erant item ex *Urbanis majores*, qui comitiis *centuriatis* creabantur, ut *Consules*, *Censores*, *Prætores*, etc. Alii *minores* *tributis comitiis* creari soliti , ut *Quæstores urbani*, *Tribuni plebis*, *Ædiles plebis*, etc. Ex utroque hoc genere erant *ordinarii* et *extraordinarii*. De his diffuse et accurate tractat Thomas Demsterus *L. V. Antiq. Rom. c. 5 per tot.*

Neque pudet, neque piget. De *Candidatis* jam quædam in *l. de Bapt. c. X, not.* *Candidatus remissionis*, attigimus : nunc autem de iis, quasi ab origine sua revocandis, breviter nonnulla dicenda videntur. Cum igitur Magistratus in comitiis per suffragia populi creari mos esset, ex populo autem plerique ipsas personas, quæ ad illos honores aspirabant, ex vultu et meritis suis ignorarent, opus erat illis, suffragia populi meritorum suorum commemoratione, personarumque ipsius ostensione conquirere. Primo igitur, ut dignosci possent, *candida veste* (erat autem inter hanc et *albam* id discriminis, quod illa ope cretae cujusdam ad illustrem quemdam ac majorem nitorem expolita fuerit) induti, per *triumvirum* (quod erat tempus 27 dierum, nam nono quolibet die *nundinae* in foro agi consueverant) in campo Martio comparebant super *collem hortulorum* dictum, ut magis conspicui essent, cidentes : tum vero populo adventante circuibant, obvios quosque salutando, ac omnis generis officiis demerendo.

Hæc autem populi sibi conciliandi ratio & præcipue partibus conficiebatur : *nomenclatione*, *blanditia*, *assiduitate*, et *benignitate*.

Nomenclatio in eo posita erat, ut quemlibet civium (alias enim se hactenus neglectos, aut non parem cum aliis eorum rationem habitam fuisse, conquirere poterant) nomine suo compellere nossent. Cum vero id in tanta populi multitudine nimis arduum esset, quis *candidatus* suos sibi adsciscerebat, qui petitori singulorum præterentium nomina suggererent, *nomenclatores* dicti, a *Cic.* vero in *Orat. pro Muræna* *monitores*, a *Festo factores*, quod in *candidatorum* aures nomina civium clam velut *infarcirent*; appellati. *Blanditia* dicebatur, cum non proprio duntaxat nomine, sed *blandiori* etiam, *patrum*, *fratrum*, *patronorum*, etc. ceu quibus arctissime adstricti essent, compellatione salutabant. *Assiduitas* præcipue in *ambiando*, *prestando*, et *rogando*, consistebat. *Prohibent* autem, seu *circuibant* in plateis quoque ac vicis, et *in Romæ* solum, sed in aliis quoque *Italiæ* civitatibus, in quibus cives multos negotiandi causa versari novebant. Circuibant vero aut per semet, aut alios amicos, ad hujus officii partem adscitos, illucque missos, aut alias ibidem constitutos. *Prentatio* fiebat, singularum dexteris *prehendendo*, *osculando*, *dissuaviando*, etc. *Rogatio* dicebatur, cum inter preces, non raro prorsus putide humiles, commemorabant beneficia jam alias a populo accepta, denudabant etiam cicatrices suas, quas forte pro patria adverso pectore in acie acceperant, etc., tum vero ut hujusmodi rerum intuitu suffragia sibi deferrent, rogabant, etc. Atque in his cum soli sufficere non possent, etiam alios claros viros adhibebant *suffragatores* dictos, qui virtutes penitentium populo commemorabant, etc. His quoque officiis accedebat *benignitas*, qua populum per *congiaria*, *missilia*, *convivia*, *ludos gladiatorios*, *pecuniarum*, prius apud *sequestros*, fidei causa, deponendarum, divisionibus, etc., demerebantur, cujusmodi muneribus aliquos integra sua patrimonialia nonnunquam exhausisse compertum fuit.

Ne vero nimium hæc a nobis exaggerata fuisse quicquam existimet, sane non abs re videtur nonnulla ex *Cicerone* huc transferre, *Q. Tullium*, fratrem suum

A in *L. de Petit. Consulat.* ita instrumentis : *Multi homines urbani, industrii, multi libertini, gratiosi in foro gravique versantur, quos per te, quos per communes amicos poteris sumere : cura, ut tui cupidi sint : elaborato, appetito, allegato, summo beneficio te affici ostendito. Deinde habeto rationem urbis totius, collegium omnium pagorum, vicinitatum : ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. Postea totam Italiam fac ut in animo et memoria tibi tributim (per Tribus) descriptam comprehensamque habeas, ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Italiæ ne quem esse patiare in quo non habeas firmamentum quantum satis esse possit. Perquiras etiam, et investiges homines ex omni regione, eosque cognoscas, appelas, confirmes, cures, ut in suis vicinitatibus tibi petant, et tua causa quasi candidati sint. Putasne vero, his denique negotium hoc rite absolutum fuisse ? imo multo supererant plura, quæ ex eodem Cicerone *ibid.* exactius dicces, quem legisse volupe erit.*

B Sed quorsum hæc omnia, et tam prolixè commemorata ? Nimirum ut eo magis penetrari vis argumenti valeat, quod Tertullianus hic tantopere urget. Hæc nimirum tam gravia, tam molesta, tam diuturna, tam ferine insuperabilia, Viris in Republica Romana gravissimis, de eadem jam alias diu et optime meritis, subeunda, et tam industrie, tam laboriose, tam lubenter quoque, exantata fuisse, omnem erubescantiam facile honorum spe pervincente, et nullo alio præmio, quam terreno, et inconstanti, et subin nimis cito transeunte, et tam multis, tam gravibus molestiis, et adversis cincto, ac ut ita dicam, *redimito*, invitam ; Nos contra *CHRISTIANI* erubescimus *CHRISTUM* sequi, quem oportuit hæc pati, et *itaintrare in gloriam suam*, *Luc. XXVI, 26.* Atqui vero cum candidati illi nil peccavissent in Republicam, qui de ea potius optime meriti fuissent, nobis de *venia peccatorum* agendum est, de *gratia* in nobis restauranda, de *GLORIA CÆLESTI*, per hanc consequenda, et in *æternum* possidenda.

C *Contumelias.* Quis enim credat, *candidatos* hos a quibusdam, forte *inimicis*, aut *minus amicis*, non aliquando (pro ea tunc populi licentia) *contumeliosius*, aut *aspernantius*, aut ab amicis alioquin, inter tanta, tanque divisa studia, negligentius habitos fuisse ? Sed audiamus Sanctum Cyprianum, in *Ep. ad Donatum* hæc elegantissime, ut solet, describentem : *Qui amictu clariore conspicuus fulgere sibi videtur in purpura, quibus hoc sordibus emit, ut fulgeat ! quos arrogantium fastus prius pertulit ! quas superbas fores matutinus saluator obsedit ! quot tumentium contumeliosa vestigia, stipatus clientium cuneis ante, præcessit, ut ipsum etiam salutantum comes postmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, sed potestati ? Et sic ibidem porro.*

Votorum, i. e. desideriorum.

D *Ignobilitates vestium.* At ego quidem nihil ignobile in ipso hoc vestitus genere deprehendo ; quin vero etiam alias, qui honestiori inter Romanos conditione, et non e vulgo censebantur, in vestibus *candidis* esse solebant, quæ non in Magistratum duntaxat petitione, sed etiam in *sacris*, in *conviviis* solemnioribus, in *nuptiis*, in *militia*, in *triumphis* tanquam *morum puritatis*, *innocentiæ*, *lætitiæ*, *integritatis*, ac *victoriæ* symbolum adhiberi consueverant, ut apud Jo. Guil. *Stukium* in *Antiquit. convival. l. II, c. 26*, prolixè legere est. Potius ergo crediderim, aut reliquam vestimenti hujus, quo *candidati* utebantur formam ab aliorum aliis discordasse aut ex viliori, quo ignobile vulgus uti solebat, panno fuisse, aut quod sane verisimilius existimo, Tertullianum de iis temporibus loqui, quibus jam *candidatorum* conditio apud ipsos Romanos evilerat, atque ignobilis habita fuerat, tanquam *ambitione* omnia jam nimium depravante, et in publicam Reipublicæ corruptelam declinante, quam publicis quoque legibus contra *ambitum* latis vindicari opus fuerat.

Affectant. Aliud omnino est erga rem aliquam *A* *affici*, moderateque eandem appetere: aliud *affectare*, seu immodico in illam desiderio ferri, ipsumque affectum ultra æqui limites nimium curiose urgere, ut si solent, qui paria desideratis merita, aut dotes idoneas non afferunt, et tamen desiderata omnibus modis consequi student, haud absimiles avium pulis qui nondum sat pennatis, ac intempestive sibi plaudentibus alis, nimiumque immatura fiducia, volatum *affectare* cernuntur.

Salutationibus occupant. Ita ergo nocturnis quoque et nimis pertinacibus studiis patronos suos sectabantur, etiam atris, si quæ patula invenissent, se infundendo, aut intrudendo verius, et tantum non irrompendo. *Crudas* autem dicit *salutationes*, scilicet cibus e cœna nondum bene excoctis, effusas, aut verius eructatas.

Decrescentes. Non jam *capite*, sed toto etiam corpore, ejusdem profundis inflexionibus, a semet ipsis *diminuti*, ac chamæleontum instar captandæ populi auræ inhiantes.

Nullis conviviis celebres. Enimvero jam supra *not.* Neque *puget*, neque *piget*, insinuavimus candidatos (florete scilicet eorum adhuc conditione) larga populo sumptuosaque quandoque exhibuisse convivia, etc. At postea, cum etiam plebei candidatis admisceri cœperant, in tenuiore nimiumque famelica illorum fortuna ipsæ etiam culinæ frigidiores erant.

Congreges. Ut *segrex* dicitur, qui in grege non est, sed solitarius agit, ita *congreges* hic appellat, qui una cum aliis congregantur, seu in grege sunt, ut Apuleius l. VIII de *Asino aureo* habet: *Me congregem pastor egregius aliquando permisit.*

Unius anni volaticum gaudium. Magistratus enim apud Romanos, Atheniensium exemplo, non nisi *annuos*, raro et ferme non nisi sub *Tiberio Imp.* (vide Tacit. l. I *Annal.* c. 80) ad plures annos prorogatos fuisse constat. *Imperandi enim* (ait Dion. Halicarn. *Antiq. Rom.* l. IV, c. 79) *parentidique vicissitudo, et potestatis, antequam corruptam animum, depositio, cohibet ingenia contumacia, nec sinit mores (imperantium) inebriari nimia* *licentia.*

Securium virgarumque petitio, i. e. Consulatus, aut aliorum Magistratum petitio; ponitur enim hic metonymice *signum pro re.*

Virgæ autem erant bacilli aliquot teretes, loro in fascem colligati, cui *securis* infixæ erat, inde prominens. Ii ergo fasces insignia Magistratibus majoribus dati sunt, quibus eorundem *potestas* vitæ et necis per *securim*, leviorum criminum, et flagra commercitorum per *virgæ* castigatio significabatur. Consulibus autem cum in publicum procedendum ipsis erat, *fasces* cum *securibus* a totidem lictoribus præferebantur, porro cum illi jus in foro dicerent, pone abstantibus: quo more prima creditur usa fuisse *Vetulonia*, Hebruricæ civitas, de qua Sil. Ital. l. VIII:

Mæoniaque decus quondam Vetulonia gentis,
Bissenos hæc prima dedit præcedere fasces,
Et junxit totidem tacito terrore securas.

Æternitatis. Pænæ nimirum æternæ, nisi per pœnitentiam in tempore resipuerimus addicendi.

Castigationem victus. Quæ fit per frequentiora jejunia.

Cultus, i. e. culturæ vestium, quæ per *saccos* et *cilicia* arctatur.

Sibi irrogant. Ita ergo Christiani nonnunquam erga homines, quibus sæpe nullo gratitudinis vinculo, nullo læsionis reparandæ debito adstringimur, multo liberaliores, atque adeo prodigi, in rebus nostris profundendis esse solemus, ut nostris beneficiis non tam cumulati, quam onerati videri possint: imo nos nobismet ipsis nimio oneri sumus, interim illud Christi jugum *suave et onus leve* (Matth. XI, 30) nimis impatienter ferentes, aut omnino detrectantes. Neque autem, si quis Deo pro injuria debitor fuerit, eidem desperandum est, tanquam solvendo non esset. Enimvero *plura* (ut S. Ambr. l. II de *Pæn.* c. 9 ait) *solvendi habet subsidia, qui Deo, quam is, qui homini de-*

bet. Homo pecuniam pro pecunia reposit, quæ non semper debitori præsto est: Deus affectum exigit, qui in tua potestate est. Nemo pauper est, qui Deo debet, nisi qui seipsum pauperem fecerit. Et si non habet, quæ vendat; habet, quæ solvat. Oratio, lacrymæ, jejunia, debitoris boni census est, multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat. Itaque nulla debitorum conditio melior, quam quibus Deo obnoxii sumus. Non, propterea ut creditori Deo satisfacias, *venundari* te, omniaque tua necesse est. *Orandus est autem Deus cum servo Evangelico* Matth. XVIII, 26: *Procidens autem servus ille, orabat eum, dicens: Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi? Quid ergo? Misertus autem Dominus servi illius, dimisit eum, et debitum dimisit ei.* Quomodo ergo *redditurus* erat, qui non habebat unde redderet? *Redditurus* erat non *ex suo*, sed *ex alieno*, ex Christi nostri meritis et satisfactione, et neque *aliena*, sed quam *nostram* esse voluit.

B Itaque cum ambitiosi illi Romanorum Candidati tam lubenter tantos labores pro adipiscenda *fugitiva dignitate* subierint, quanto melius et benignius nobiscum agitur, eadem opera, multoque leviori, et satisfacere, nobis simul *fœnerari* possimus gratiam, regnum cœlestis, et *GLORIAM SEMPTERNAM.* *Eant nunc magistratus* (sic cum S. Cypriano in alleg. *Ep. ad Donat.* concludo), et *Consules, sive proconsules:* annuæ dignitatis insignibus, et 12 *fascibus gloriantur.*

Procero quasi fune nectunt. Forte illud *Prov. V.* 22 (1) respicit: *Iniquitates suæ capient impium, et funibus peccatorum suorum constringitur.* *Præceri* sane hi funes sunt et vix jam amplius dirumpendi. *Ex voluntate perversa* (ait Sanctus Augustinus l. VIII *Conf. c. 5* proprio experimento hæc nimis comprobans) *facta est libido: et dum servitur libidini, facta est consuetudo: et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas, nullis utique humanis viribus, sed per solam D. N. Jesu Christi GRATIAM superanda.*

Notæ ad Caput XII.

Retractas, pro tractas, ut sæpissime alias. *Mente* autem tractat, qui de peccatorum suorum confessione cogitat, jamjamque animum suum ad eandem serio et efficaciter applicat.

Gehennam. *Gehenna* minime, ut quidam putarunt, nomen Græcum est, sed Hebraicum, idemque cum גיהנום quod significat *Vallem Ennom*, de qua *Jerem.* VII, 30 et 31 habetur: *Ædificaverunt excelsa Tophet, quæ est in valle filii (הבן) Ennom, ut incenderent filios suos et filias suas igni, etc. Ideo ecce dies veniunt, et non dicetur amplius Tophet, et VAL- LIS filii גיהנום ENNOM, sed vallis interfectionis, etc. Tradunt autem Hebræi* (ait S. Hier. in hunc ipsum *Jerem.* textum) *ex hoc loco גיהנום (ge hinnom) appellatam GEHENNAM, quod scilicet omnis populus Judæorum ibi perierit, offendens Deum.* Explicatius autem in *Matth. c. X* commentatur, inquit: *Hæc vallis et parva campi planities, irrigua erat, et nemorosa, plenaque deliciis, lucusque in ea idolo (MOLOCH, toties a S. Scriptura execratio) consecratus erat. In tantam autem dementia populus venerat, ut deserta TEMPLI vicinia (erat enim vallis hæc Hierosolymæ proxima), ibi hostias immolarent, et rigorem (immanem utique prorsusque nefandam crudelitatem) religionis (idololatriæ nimirum) *deliciæ* (lo-i illius TOPHETH a DELICIS dicti) *vincerent, filiosque suos demoniis incenderent, vel initiarent. Et appellabatur* (addit) *locus ille GEHENNOM, id est VALLIS filiorum HENNOM.* Ita ibi S. Hier. « *Alii ferunt* (ait interpres Latinus Calmeti nostri in *Diction. Bibl. verb. Gehennom*) « in ea valle cloacæ urbis extitisse, ubi « *perpetuus ignis morticiniis et immunditiis absumen-* « *dis detineretur.* »*

Non dubites. Sensus est: *ut non diu tecum deliberes de remedio hoc arripiendo, aut diutius differendo.*

(1) Imo potius *Isai.*, c. V, v. 18. Vide *Lacerdam* in hunc locum, hujus operis, tom. I, col. 1247. *Ep.*

« vomos vibrari, illic coruscantes sagittas emitti, hinc
« velut terribiles serpentes et dracones volitare, illinc
« fulmina et fulgura cieri, etc., etc. » Tantam
autem, pergit, punicum vim ignea illa vorago evomuit,
ut totam pelagi superficiem contererent. Smyrnæ
usque et CPlim delatos fuisse, littoraque omnia
complexisse certissimum est. Vis autem incendii
primis duobus mensibus erat maxima; quandoquidem
et bullire vicinum mare instar ferventis ollæ videbatur,
et diu noctuque ingentes flammæ globi fumique
densissimi emergebant, etc., etc.

Quid vero? an dissimulandam putem Catastrophen
alteram, priori similem, imo omnium multo truculen-
tissimam, quam Oceanus ipse, qua Insulas Azores inter-
fluit, priori sæculo præbuerat? En igitur rursus
ipsius Kircheri *L. II. M. S. Cap. XII, § 4.* verba: « A
« Pico (vulgo *Pico delle Camerine*) 6 miliaribus dis-
« situs est locus, dictus *la Ferreria*, in cuius Oceani
« districtu die Sabbati mensis Julii Anno 1658 ignis
« cum tam inexplicabili violentia, non obstante di-
« cti loci Oceani 120 *pedd. Geometr.* a piscatoribus
« antehac sæpius explorata profunditate, erupit, ut
« ad tantum extinguendum incendium ne Oceanus
« quidem sufficeret. Spatium, quod ignis bulliens
« occupabat, tantum erat, quantum 2 modiis fru-
« menti disseminandis sufficiebat, cum tanta violentia
« erumpens, ut, non obstante dicta Oceani profundi-
« tate, nubibus sese æquaret, in supernam aeris re-
« gionem elatus, everta secum ipsa aqua, arena, ter-
« ra, saxa, aliisque ingentibus molibus, quæ eminent
« (triste intuentibus spectaculum!) comparebant floccorum
« ad instar gossipinorum; in mare vero reversa
« materia liquefacta pulvis præ se ferebat speciem.
« Subinde adeo immensæ magnitudinis saxa in 5 lan-
« cearum altitudinem projiciebat sævientis naturæ
« vis, ut non saxa, sed montes integros ejectos di-
« ceres. Accedebat ad horrorem id, quod reciden-
« tes, in altum projecti saxei montes, in alios, e vi-
« sceribus maris eviratos, illisi, cum terribili fragore
« in 1000 partes dissilirent, quæ postea manibus
« acceptæ in arenam nigram conterebantur. Porro ex
« varia immensaque rejectamentorum multitudine,
« saxorumque innumerorum coacervatione, insula
« nova in medio, coque profundissimo Oceano, in
« principio quidem parva, 5 *jugerum*, at in dies au-
« gmentata in tantum excrevit, ut abhinc 14 diebus
« spatium longitudinis 5 *miliarium* occupavit. Tanta
« autem hoc incendio multitudo piscium periit, quan-
« tam vix 8 naves onerariæ Indiæ capere possent,
« qui longe lateque per Insulam dispersi, ne putrefac-
« tione contagionem aliquam causarent, ab indigenis
« in profundissimis foveis, ad 18 miliar. circum-
« circa collecti, sepulti sunt. Odor autem sulphuris
« spatio 24 miliar. sentiebatur. » Ita Kircherus ex
fidei Patrum S. J. κατ' ἀποφάν relatione.

Jam nullæ existunt. Inter has utique Pompeia erat,
ut fertur, ab Hercule condita, olimque Romanorum
colonia de qua idem Noster in *L. de Pall. c. 2.* ait:
*Ex hujusmodi nubilo et Thuscia Volsinios pristinos
deusta, quo magis de montibus suis Campania speret,
erepta Pompeios.* Item in *Apol. cap. 40.* ubi: *Sed
nec Thuscia, atque Campania de Christianis querebat-
tur, cum Volsinios de cælo, Pompeios de suo monte
perfundit.* De his item Tacit. *L. XV Annal. c. 22.* in
hæc verba testatur: *Motu terræ celebre Campaniæ op-
pidum, Pompeii, magna ex parte proruit.* Sed qui hæc
exactius nosse cupit, apud Dionem Cass. *Hist. Rom.
L. XVI in Tito,* reperiet. Quid prohibet autem, quoniam
semel prolixus esse cæpi, Notarumque angustias jam
perrupi, hæc ex ipso Authore excerptæ, quæ et
supradictis fidem faciunt, cum viderint, hæc non
nova esse, sed jam ferme XVII inde Sæculis ac-
cidisse. Ita ergo ex suo Dione Xiphilinus habet: *Dein
mare simul fremere, omne colium una sonare, ingensque
et repentinus fragor, quasi montes simul considerent,
exaudiri. Tum exilire primum immensi lapides, et ad
summos vertices pervenire, deinde magna copia ignis*

A *fumique, ita ut omnem aerem obscuraret, occultaretque
solem, non aliter, ac si defecisset, etc. Alii existimant,
aut mundum in chaos redigi, aut igne consumi, etc., etc.
Tanta vero erat copia cineris, ut terram, mareque, atque
adeo ipsum aerem compleret; quæ res multa damna im-
portavit, non solum hominibus, prædiisque, ac peco-
ribus, sed etiam pisces, volucresque omnes peremit,
duasque integras urbes, HERCULANUM, et POMPEIOS, po-
pulo sedente in theatro (non utique spectaculi cujus-
dam, sed speratæ securitatis causa, locique contra
ruinas magis communiti fiducia) pentus obruit.*

Atque hoc ipsum jam est illud, seu *Herculaneum*,
seu *Herculaneum*, quod ab Hercule post expeditionem
suam Hispanicam conditum Dionysius Halic. *L. I.
Antiq. Rom. cap. 44.* refert, ac cum A. C. 65, sub
Nerone vehementer convulsum, magna sui parte con-
cidisset, et circa A. C. 80 penitus absorptum fuisset,
jam anno 1715, adeoque post integra XVI Sæcula
detectum, ingentem Veteri Historiæ lucem accendit,
ac Neapolitanarum Antiquitatum gazophylacium novi
inestimabilisque thesauri ditissimis accessionibus locu-
pletavit, cujus, jam sub prælo sudantis, plenissi-
mam communicationem totus literarius Orbis ingentibus
desideriis expectat.

B *De die. Voluit dicere in dies, seu quotidie, aut, ut
alias dicere solemus, de die in diem; quo sensu etiam
Noster in Apol. cap. 16, inquit: Nove de die vivilis.
Atque sic etiam Terentius, in Adelphis, Apparare de die
(singulis nimirum diebus) convivium dixit.*

*Sperent, seu timeant. Num sperare (ut alias
spes cum timore suapte natura conjungitur) in deteri-
ori quoque hoc sensu apud Veteres accipi consuevit:
ut est illud Maronis, I Æneid.:*

Si genus humanum, aut mortalia temeris arma,
At sperate Deos, memores fandi atque nefandi.

Itemque *L. IV:*

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem

C *Ignis intrinsecus facta. An montes ipsi sunt facta? At
quis tantum Grammaticus lapsus Tertulliano impingere
ausit? An legendum, ignis intrinsecus facti? at sic
rursus ambiguum foret, an facti ad montes, qui ignis,
aut potius igne facti sunt, an ad ignis referendum es-
set, quasi ipse ignis sulphure, etc., factus esset. An vero
cum Latino magis placet factu, seu factura, legere?
Enimvero sic ipse puto.*

*Nobis judicii, i. e. supplicii, seu poenæ infernalis.
Vide supra Cap. III, Not. In judicium.*

*Nunquam tamen finitur. Nullum sæculum est, cu-
jus historia tales montium furores non enarret, ut de
Vesuvii quidem incendiis Kircherus ejusmodi Chronicon
habet, ubi a primo ingressu Janigenarum in Siciliam
18 tumultuantis Æthnæ exempla recenset. Alii vero
ejusmodi tristia Vesuvii exempla, a Christi tempori-
bus usque ad nostra hæc, ultra 20 recensent. At vero
immanes hos caminos perpetuo igne succensus esse,
fumi continua, densaque, etiam in quiete sua, eructata
volumina omni luce clarius manifestant.*

D *Cæterum gravis hic quæstio jam diu exercuit Phi-
losophos, unde sempiterna illa ejusmodi montium in-
cendia, et inexhausta, tantis incendiis per tot sæcula
fovendis, pabula. Videri enim posset, omnia subter-
restria pyrophylacia, ipsumque infernum, quantum-
vis immensum, per ignivoma illa spiracula jam pri-
dem exoneratum fuisse. Nos, quoniam longior rei hu-
jus tractatio extra præsens institutum est, mentem
nostram non nisi breviter aperimus. Ac 1° quidem
notamus, horrendis illis Æthnæ concussionibus ege-
stam materiam maxime in crepidine ipsius crateris
accumulari, et aliquando in tantam altitudinem, ut
novus quandoque mons, aut certe montis non con-
temnenda pars, videri possit. 2° Hic cinerum, alio-
rumque rejectamentorum cumulus jam per sese va-
riis salibus imbutus, novis quoque ac subterraneis
accessionibus per occultos, ex mari præcipue, nec
non ex resolutis nivibus, quibus, vertices horum*

rectius a Nostro inferni nonnisi *scintilla* paulo post dicta fuerint) strages datas fuisse, omnium retro sæculorum historiæ testantur. Sic enim Diodorus Siculus *Histor. L. V.* refert, cum olim Sicilia per sicanos habitata fuisset, incendio Æthnæi montis omnes eorum messes exustas, cineribusque universam viciniam tam alte oppletam fuisse, ut porro desperata soli sui cultura, se in insulæ occidentales partes procul a montis illius furoribus se recipere coacti fuerint, donec multis postea sæculis nova Italiæ gens, SICULI, præteritorum malorum velut ignara, novam trans fretum coloniam in desertam Æthnæ viciniam deduxisset. Vide dein, quæ de immensa cinerum vi ex ejusdem montis exustis visceribus ejecta, ac toti late viciniam adeo spissas tenebras inducente, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret, Cic. *L. II. de Nat. Deor.* commemorat. Sed et S. August. *L. III. de C. D. c. ult.* ita testatur: *Legimus, apud eos Æthnæis ignibus, ab ipso montis vertice usque ad litus proximum decurrentibus, ita feruisse mare, ut rupes exurerentur, et pices navium solverentur, etc. Eodem rursus estu ignium tanta vi favillæ oppletam esse Siciliam, ut Catanensis urbis tecta obruta et oppressa diruerit. Qua calamitate permoti misericorditer ejusdem anni tributum ei relaxaverant Romani. Qui autem temporibus utriusque Plinii, id est, Sæc. I, an. 76, horribiles Æthnæi montis furores fuerint, ex Nepotii duabus epistolis ad Tacitum (quæ *L. VI, sexdecima et vigesima* sunt) discimus, utique non sine ingenti mentis commotione legendis, nisi spectaculi illius atrocitatem styli elegantis lenitas mitigaret.*

Non autem memoro hic illud incendium, quod an. 812, CAROLUM M. IMPERTERRITI PECTORIS IMPERATOREM, e Sicilia in Italiam propulit; alterum deinde quod an. 1557, tam immanem favillarum et cinerum copiam evomuit, ut etiam trans mare in Italiam pervaserint, et, si Varentio *L. I. Geogr. c. 10, prop. 5,* credimus, « naves in mari, cum 200 leucis a Sicilia abessent, et ad Venetias tenderent, damnnum passæ fuerint. » Sed nec quidquam de pluribus ejusmodi aliis, certeque non imparibus, commemoro. Duo autem, quæ proximo Sæculo accidere, exempla præterire non possum. Ac primum quidem ex *D. Petri Squillacii*, cataneensis Sacerdotis, qui calamitati huic ipse interfuit, enarratione, ut apud Kircherum *Lib. IV Section. 1, cap. 9,* habetur, excerpto. « Cum igitur omnis late vicinia horrendis terræ succussionibus jamjam avertenda videbatur, tandem 11 mensis Martii (annus autem erat a C. N. 1669) subito in tres terribiles hiatus fatiscente monte, primus eorum evomebat plurimum ignis, multosque lapides, eorum vel minimi æquabant pondus 3 cantarum, sen totidem centenariorum. Materia vero ignis in altum projecta ad 2 milliarium (semper nonnisi Italica intelligo) distantiam dividebatur in minutissimas particulas, et specie ignei imbris sæviebat in subjectam sibi tellurem. Quando dictus mons rabidus delibescibat, tantum inferebat fragorem, et terræ motum, ut nequeam ullis verbis ejus horrorem exprimere. » Fragorem augebat vociferatio lamentantis populi *Cataneensis*, cui videbatur mundus interire. Ignem et arenam tanta copia hiatus illi evomebant, ut campi vivo incendio ruherent, et oppidum (*Catanea*, 4 milliariibus ab Ætna distans) quasi denigratis arenis operiretur. — Omnis vero ille ignis abibat in 2 rivos (flumina rectius dixisset), medium amplectentes ac circumlambentes *Montempilierum* (cujus tamen ambitum *semimilliaris* esse antea dixerat) qui instar insulæ, vel rupis, in medio flammarum prominebat. — Primariorum vero rivorum alter obruebat villam *Montispilieri*, ut omnia ejusdem vestigia abolita fuerint. — Tota massa ignea protendebatur in latitudinem 6 milliarium et circa initia duorum altitudinis *cami* 4, plus minus, pro locorum diversitate. »

Sed præstat totam hanc enarrationem, multa alia huc pertinentia prolixius exponentem, apud Kircherum

perlegere, quod, spondeo, non sine animi, si quis in te pius est, tremore facies, maxime autem, si tum *Pauli Bocconii*, Siculi Panormitani, tum *Petri Michonii*, aut mutato nomine *Abb. Bourdelotii*, Epistolas de eodem illo incendio conjunxeris. Tum enim vero Mantuanum vatem, non cæstro nimio percitum, terribile suum de hoc monte carmen, *Æneid. L. III,* effudisse fateberis:

..... horrificis tonat Ætna ruinis,
Interdumque etiam prorumpit in æthera nubem,
Turbine fumantem piceo, et candente favilla,
Attollitque globos flammularum, et sidera lambit.
Interdum scopulos, avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fudoque exæstuat imo.

Et tamen illi nonnisi *rivi* erant fornacis hujus subterraneæ, immensa vi liquefactorum mineralium repleta. Quid autem, si alios quoque montes, Ætna non minus quandoque terribiles, adjunxeris? Non dico *Vesuvium* Campaniæ, sed *Strongylum* et *Vulcanum* in insulis *Liparitanis*, et præterea alios ejusmodi fulmineos montes in *Terzeris* et *Canariis*, Maris Atlantici insulis, innumeros alios, si denique ultimæ Islandiæ, quasi ipsa *glacie* concretæ, terribilem illum *Heclam* evocaveris? quanta credis ignium immensitate opus esse ad totidem capacissimas fornaces inflammandas, quas si omnes in unum conjunxeris, quid aliud Ætnam, quid *Vesuvium*, quam illius ignei Oceani, in abditioribus terræ recessibus, intimisque visceribus furentis, *fumariola* dixeris? Quanta autem jam, obsecro, tanta tamque immensa *metallorum, mineralium* (quæ singula per sese summum calorem excitare solent), aliarumque combustibilium materialium, velut in unam massam coacervatarum vis, quantus furor, æstusque hujus Oceani erat! quantillus (quod stupendum sane!) apud multos peccatores ejusdem timor est! Vide autem, quid apud miseros illos *Cataneenses* mortis duntaxat temporalis metus potuerit! « *Planctus* (ita enim historiam suam prosequitur *Squillacius*), *disciplina, orationes, processiones, jejunia, abstinentia, expositiones 40 horarum*, in nullis Ecclesiis cessabant, tantumque dolorem ingerebant, « ut saxa lacrymarentur. » Et jam induratum quorundam peccatorum plusquam saxea corda sunt, quæ mortis æternæ formidine ne commoveantur quidem.

Sed ecce rursus aliud *fumariolum*, atque ex eo erumpens incendium, cui restinguendo ne quidem Oceanus ipse par fuerat. Incredibili huic spectaculo maximam tamen fidem facit *P. Ricciardus S. J.* qui, ut Kircherus *L. IV Mund. subter.*, in hæc verba testatur: *Præsens omnia oculis suis vidit, et Roma totius rei eventum mihi ore tenus postmodum retulit, et scripto testimonio posteritati notum esse voluit.* Ita vero *P. Ricciardi*, ut eam laudatissimus Kircherus suo calamo posteritatis memoriæ commendavit, narratio habet: « Si unquam ignes illi conclusi in terræ visceribus vim suam exercuerunt, tum maxime, quando Anno 1650, *Die 24 Sept.* usque ad 9 *Octob.* tot ingentibus et tam frequentibus terræ motibus Insulam illam » (*Santerinium* fuit, a *S. Irena V.* et *M.* cujus nomini sacra est, sic dicta) « concusserunt, ut *Santerinenses*, ruinam proximam sibi metuentes, diu noctuque aris supplices advolverentur. At nec dici, nec explicari potest, quantus timor omnes invaserit, cum ruptis obicibus victrices illæ flammæ viam sibi facere per medias æquoris undas contenderunt 4 circiter milliariibus Italic. ab Insula *Santerinensi* versus Orientem; siquidem repente mare intumuit ad 30 sursum cubitos, lateque per vicinas terras se extendens obvia quæque vertit, adeo ut in ipso *Candæ* portu, qui tamen 80 milliari. inde distat, et triremes et naves repentino impetu confregerit. Aer vero vaporibus illis maleolentibus et sulphureis infectus, et obtenebrescere, et innumeras formas cepit induere. Huic lanceas igneas, et cuses lamini-

« vomos vibrari, illic coruscantes sagittas emitti, hinc
« velut terribiles serpentes et dracones volitare, illinc
« fulmina et fulgura cieri, etc., etc. » Tantam
autem, pergit, pumicum vim ignea illa vorago evo-
nuit, ut totam pelagi superficiem contegerent. Smyr-
nam usque et CPlim delatos fuisse, littoraque omnia
complexisse certissimum est. Vis autem incendii pri-
mis duobus mensibus erat maxima; quandoquidem et
bullire vicinum mare instar ferventis ollæ videbatur,
et diu noctuque ingentes flammarum globi fumique
densissimi emergebant, etc., etc.

Quid vero? an dissimulandam putem Catastrophen
alteram, priori similem, imo omnium multo truculen-
tissimam, quam Oceanus ipse, qua Insulas Azores inter-
fluit, priori sæculo præberat? Eui igitur rursus
ipsius Kircheri L. II. M. S. Cap. XII, § 4, verba: « A
« Pico (vulgo Pico delle Camerine) 6 milliariibus dis-
« situs est locus, dictus la Ferreria, in cuius Oceani
« districtu die Sabbati mensis Julii Anno 1658 ignis
« cum tam inexplicabili violentia, non obstante di-
« cti loci Oceani 120 pedd. Geometr. a piscatoribus
« antehac sæpius explorata profunditate, erupit, ut
« ad tantum extinguendum incendium ne Oceanus
« quidem sufficeret. Spatium, quod ignis ebulliens
« occupabat, tantum erat, quantum 2 modis frum-
« menti disseminandis sufficiebat, cum tanta violentia
« crumpens, ut, non obstante dicta Oceani profundi-
« tate, nubibus sese æquaret, in supernam aeris re-
« gionem elatus, everta secum ipsa aqua, arena, ter-
« ra, saxis, aliisque ingentibus molibus, quæ eminus
« (triste intuentibus spectaculum!) comparebant floe-
« corum ad instar gossipinorum; in mare vero reversa
« materia liquefacta pulvis præ se ferebat speciem.
« Subinde adeo immensæ magnitudinis saxa in 5 lan-
« cearum altitudinem projiciebat sævientis naturæ
« vis, ut non saxa, sed montes integros ejectos di-
« ceres. Accedebat ad horrorem id, quod reciden-
« tes, in alium projecti saxei montes, in alios, e vi-
« scribus maris eviratos, illisi, cum terribili fragore
« in 1000 partes dissilirent, quæ postea manibus
« acceptæ in arenam nigram conterebantur. Porro ex
« varia immensaque rejectamentorum multitudine,
« saxorumque innumerorum coærvatione, insula
« nova in medio, eoque profundissimo Oceano, in
« principio quidem parva, 5 jugerum, at in dies au-
« gmentata in tantum excrevit, ut abhinc 14 diebus
« spatium longitudinis 5 milliarium occupavit. Tanta
« autem hoc incendio multitudo piscium periit, quan-
« tum vix 8 naves onerariæ Indicæ capere possent,
« qui longe lateque per Insulam dispersi, ne putrefa-
« ctione contagionem aliquam causarent, ab indigenis
« in profundissimis foveis, ad 18 milliari. circum-
« circa collecti, sepulti sunt. Odor autem sulphuris
« spatio 24 milliari. sentiebatur. » Ita Kircherus ex
fidei Patrum S. J. κατ' ἀυτοφθασιν relatione.

Jam nullæ existent. Inter has utique Pompeia erat,
ut fertur, ab Hercule condita, olimque Romanorum
colonia de qua idem Noster in L. de Pall. c. 2, ait:
Ex hujuscemodi nubilo et Thuscia Volsinios pristinos
deusta, quo magis de montibus suis Campania speret,
erepta Pompeios. Item in Apol. cap. 40, ubi: Sed
nec Thuscia, atque Campania de Christianis quereba-
tur, cum Volsinios de celo, Pompeios de suo monte
perjudit. De his item Tacit. L. XV Annal. c. 22, in
hæc verba testatur: Motu terræ celebre Campaniæ op-
pidum, Pompeii, magna ex parte proruit. Sed qui hæc
exactius nosse cupit, apud Dionem Cass. Hist. Rom.
L. XVI in Tito, reperiet. Quid prohibet autem, quo-
niam semel prolixus esse cœpi, Notarumque angus-
tias jam perenni, hæc ex ipso Authore excerpere,
quæ et supradictis fidem faciunt, cum viderint, hæc
non nova esse, sed jam ferme XVII inde Sæculis ac-
cidisse. Ita ergo ex suo Dione Xiphilinus habet: Dein
mare simul fremere, omne colum una sonare, ingensque
et repentinus fragor, quasi montes simul considerent,
exaudiri. Tum exilire primum immensi lapides, et ad
summos vertices pervenire, deinde magna copia ignis

fumique, ita ut omnem aerem obscuraret, occultaretque
solem, non aliter, ac si defecisset, etc. Alii existimabant,
aut mundum in chaos redigi, aut igne consumi, etc., etc.
Tanta vero erat copia cineris, ut terram, mareque, atque
adeo ipsum aerem completeret: quæ res multa damna im-
portavit, non solum hominibus, prædiisque, ac peco-
ribus, sed etiam pisces, volucresque omnes peremit,
duasque integras urbes, HERCULANUM, et POMPEIOS, po-
pulo sedente in theatro (non utique spectaculi cujus-
dam, sed speratæ securitatis causa, locique contra
ruinas magis communiti fiducia) penitus obruit.

Atque hoc ipsum jam est illud, seu Herculanum,
seu Herculeanum, quod ab Hercule post expeditionem
suam Hispanicam conditum Dionysius Halic. L. I.
Antiq. Rom. cap. 44. refert, ac cum A. C. 63, sub
Nerone vehementer convulsam, magna sui parte con-
cidisset, et circa A. C. 80 penitus absorptum fuisset,
jam anno 1713, adeoque post integra XVI Sæcula
detectum, ingentem Veteri Historiæ lucem accendit,
ac Neapolitanarum Antiquitatum gazophylacium novi
inestimabilisque thesauri ditissimis accessionibus lo-
cupletavit, cujus, jam sub prælo sudantis, plenissi-
mam communicationem totus literarius Orbis ingentibus
desideriis expectat.

De die. Voluit dicere in dies, seu quotidie, aut, ut
alias dicere solemus, de die in diem: quo sensu etiam
Noster in Apol. cap. 16, inquit: Nove de die vivitis.
Atque sic etiam Terentius, in Adelphis, Apparere de die
(singulis nimirum diebus) convivium dixit.

Sperent, seu timeant. Nam sperare (ut alias
spes cum timore suapte natura conjungitur) in dete-
riori quoque hoc sensu apud Veteres accipi consuevit:
ut est illud Maronis, I Æneid.:

Si genus humanum, aut mortalia temntis arma,
At sperate Deos, memores fandi atque nefandi.

Itemque L. IV:

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem

C Ignis intrinsecus facta. An montes ipsi sunt facta? At
quis tantum Grammaticus lapsum Tertulliano impin-
gere ausit? An legendum, ignis intrinsecus facti? at sic
rursus ambiguum foret, an facti ad montes, qui ignis,
aut potius igne facti sunt, an ad ignis referendum es-
set, quasi ipse ignis sulphure, etc., factus esset. An vero
cum Latinio magis placeat factu, seu factura, legere?
Enimvero sic ipse puto.

Nobis judicii, i. e. supplicii, seu pœnæ infernalis.
Vide supra Cap. III. Not. In judicium.

Nunquam tamen finiuntur. Nullum sæculum est, cu-
jus historia tales montium furores non enarret, ut de
Vesuvii quidem incendii Kircherus ejusmodi Chronicon
habet, ubi a primo ingressu Janigenarum in Siciliam
18 tumultuantis Æthnæ exemplis recenset. Alii vero
ejusmodi tristia Veuvii exempla, a Christi tempori-
bus usque ad nostra hæc, ultra 20 recensent. At vero
immanes hos caminos perpetuo igne succensus esse,
fumi continua, densaque, etiam in quiete sua, eructata
volumina omni luce clarius manifestant.

D Cæterum gravis hic quæstio jam diu exercuit Phi-
losophos, unde sempiterna illa ejusmodi montium in-
cendia, et inexhausta, tantis incendiis per tot sæcula
fovendis, pabula. Videri enim posset, omnia subter-
restria pyrophyllacia, ipsumque infernum, quantum-
vis immensum, per ignivoma illa spiracula jam pri-
dem exoneratum fuisse. Nos, quoniam longior rei hu-
jus tractatio extra præsens institutum est, mentem
nostram non nisi breviter aperimus. Ac 1º quidem
notamus, horrendis illis Æthnæ concussionibus ege-
stam materiam maxime in crepidine ipsius crateris
accumulari, et aliquando in tantam altitudinem, ut
novus quandoque mons, aut certe montis non con-
temnenda pars, videri possit. 2º Hic cinerum, alio-
rumque rejectamentorum cumulus jam per sese variis
salibus imbutus, novis quoque ac subterraneis
accessionibus per occultos, ex mari præcipue, nec
non ex resolutis nivibus, quibus, vertices horum

montium ferme assiduo eandem, ex circumfluo ac balinitroso aere, etc., sæcundari solet, usque donec subjecti ignis æstu excocta, ac velut in pullem liquefacta materia, per subterranea ventorum spiracula, aut etiam aquæ ex hydrophylaciis illapsu, in summum furorem agatur, etc. Quantum vero vel mica aquæ gutta, metallo in fornacibus fusoris fluido aspersa, et quam incredibilem tumultum excitare, quam horrendam omnium rerum stragem edere valeat, non pauci, et haud modico suo damno, nonnumquam experti sunt.

Supplicia interim montium. Supplicia montium vocat, damna ab ipsis his montibus illata, præsertim ad peccatorum castigationem, etc.

Non iudicii. Haud obscure innuit illud IUDICIUM extremum, in quo universus orbis, ut in *L. de Bapt. c. VIII. Not. Igni destinatur*, diximus, conflagrabit; auditurque sunt damnati terribilem illam sententiam: *Abscedite, maledicti, in ignem æTERNUM, etc.*, quem jam nunc SUPREMIUS IUDEX per flammivomorum montium incendia comminatur.

Deputabit. Simpliciter pro *putabit*, seu æstimabit. Ita Noster quoque in *Exhort. ad Castit. c. 6*, ait: *Erat vetus dispositio, quæ in Evangelio nova deputatur, etc.* Sic et Plautus dudum antea in *Amphitr.* dixerat: *Nec quidquam sit, quin me omnes esse dignum deputent.* Quem et Terentius in *Heccyra* secutus est, ubi:

Ædopol, næ meam herus operam deputat parvi pretii.

Scintillas. Eodem jure, quo immensos illos montium ignivomorum crateres *sumariola* dixerat, nunc illorum incendia *scintillas* appellat. Et sunt sane, si cum immenso illo INFERNI incendio comparata fuerint. Nunc vero *scintilla* nostræ cum forte adurunt manus, hæc vel ad primum tactum præ dolore retrahuntur: nondum autem, non dicam plumbo liquefacto (quam leve enim id esset!) sed neque illis *Ætnæ* aut *Vesuvii* torrentibus igneis (id est *scintillis*) manus immergere peccatores, in illo infernali barathro, et propria ignei Elementi sede, fors æternum exurendi, et nunquam comburendi.

Inestimabilis soci. Cujus scilicet ardoris immensa vis omnem, non dico æstimationem nostram, sed omnes imaginationis vires longissime transcendit.

Missilia. *Missilia* olim dicebantur ea auri argenteque signati munera, quæ nonnumquam ab Imperatoribus, aut a Senatu et Magistratibus, in populum, ad ejusdem plausus ac favores sibi quaestuose conciliandos, ac, ut barbare dicam, collectandos, spargi solebant. Quin vero et aliarum rerum subinde *missilia* fiebant, ut apud Sueton. in *Calig.* habetur: *Sparsit et missilia variarum rerum.* Postea vero hæc vox ad militiam quoque transit, ut tela in hostes *missa*, pariter *missilia* vocarentur. Sed et fulmina *missilium* nomine Noster in *L. de Pall. cap. 2*, appellare non dubitavit.

Exercitoria. *Exercitor* proprie est, qui alterum docet *exercendo*, ut ex Plauto in *Trinum.* colligitur: *His quisquis est, Curculio, est exercitor; is hunc hominem cursuram docet.* Unde et tela illa, quæ in exercitiis militaribus, et umbraticis emittebantur, *exercitoria*, et apud Senecam *L. II. QQ. Nat. lusoria* vocantur.

Intinctionis dominicæ. Seu Baptismi, a Christo Domino instituti.

Monimenta. *Monimenta* dicuntur, quæ posita sunt ad *monendam* nostram *mentem*, ut memoriam præteritarum rerum conservet. Junius hic *munimenta* legit, quod adversus gehennam *præmuniant*.

Secunda subsidia. Eleganter dictum; nam *subsidia* veteribus proprie erant *tertium* illud in acie agmen, ex *triaris* ac *emeritis*, fortissimisque constans, qui proin in extremo collocati, sub vexillis suis in genta *subsidiabant*, laboranti fors exercitui subvenire, labantemque aciem novo subsidio restaurare parati. Vide Varron. *de Ling. Lat. L. IV.*

Mutæ quidem. *Mutas* dicit, quæ articulata voce destituuntur.

Animæ. *Animas* hic pro *animalibus* ponit, velut partem pro toto.

Agnoscent. Ita enim ipsius naturæ instinctu, divinitus sibi indito, noxia vitant, salubria quærunt, et cum egrotare inceperint, sibi ocius de remediis circumspiciunt. Instinctum autem illum habere aliquid humanæ rationi analogum, dubium non est.

Moras. *Mora* apud Chirurgo dicitur canalis quidam, arte excavatus, in quem crus fractum, ac jam fasciis circumligatum, reponitur, ut ibidem immotum permaneat, *moram* que trahat. Sic et sagittæ, cuti altius infixæ, suas ibidem *moras* trahunt, et aliquando *irrevocabiles*, cum scilicet nimis profunde insederint, quam ut ab ipsis animalibus vulneratis extrahi aut excuti, sicque e vulnere *revocari* possint.

Dictamno. Ita quidem de capreis Arist. *L. IX Hist. animal. c. 6*, in hæc verba affirmat: *In Creta Insula capreas sylvestres sagitta transfixas, dictamnum herbam quærrere aiunt: hoc enim spicula ex corpore eiciuntur.* Atque idem in *L. de Admir. audit. n. 4*, confirmat. Unde Virg. *L. XII. Æneid.:*

Dum Venus indigno nati concussa dolore
Dictamnum genitrix Creteæ carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis, et flore conantem
Purpureo. Non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæserè sagittæ.

At Plinius *L. VIII H. N. c. 27*, hæc ad *cervos* transfert. At quam multa subin finguntur, aut nimis credule *narrantur*, quæ non verificantur! Certe hodiernæ naturæ scrutatoribus hæc de re alium silentium est, utique nec ex sua nec aliorum sufficienti experientia quidquam habentibus, quo huic veterum persuasioni fidem rite facere possent.

Illos oculure, i. e. *visum* illis *dare*. Sic enim idem Noster in *Apol. c. 21*, habet: *Jam expolitos, et ipsa urbanitate deceptos, in agnitionem veritatis oculare:* quod verbum cæteroquin ab Antiquis vix usurpatum. S. Cypr. in *Tract. de Idol. vanit. ad fin.* ex Tertulliano suo mutuatus fuit, de Apostolis loquens, *qui cæcos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent.*

De sua Chelidonia. Quod *hirundines* cæcos pullos pariunt, Aristoteles *L. IV. de Gen. anim. c. 6*, asserit, cæterum de *chelidonia* nihil; at vero Plinius *loc. cit.* id affirmat, narrationibus alienis plerumque nimium fidens. Adeo autem ad vulgus persuasio illa transit, tamque tenaciter hæsit, ut etiam ipsum *hirundinum* nomen (Græcis enim hæc avis *χελιδών* dicitur) ad plantam illam transierit, non minus Germanis nostris *Schwalben-Kraut*, aut *Schwalben-Wurtz* appellatam. Sed et illa non *hirundinum* duntaxat, sed omnium prope volucrum, si *aquatilius* species excipiamus, recens exclusarum cæcitas proprie talis non est, sed mera palpebrarum obductio, quæ post aliquot dies sensim diduci, suisque oculis vetaminibus liberare solent.

Sibi institutam, i. e. pro se, rursus per penitentiam in gratiam Dei restituendo, institutam.

Babylonium regem. Est hic non ille Nabuchodonosor, (alias *Saosduchin* appellatus, qui *A. M. 3547* in campo *Ragau* Medorum Regem *Arphaxad* profligavit; nec alter Nabuchodonosor, alias *Nabopolassar* dictus, qui *A. M. 5378* Regnum Chaldæorum condidisse creditur: sed hujus filius *Nabuchodonosor*, cognomento *Magnus*, et in Regno *A. M. 3399* successor, qui *Joakin*, Regem Juda, in servitutem redegit (*IV. Reg. XXIV, 1.*), qui obsessa Jerusalem, *Joachin* sponte cum omnibus suis se deditem, in captivitatem abduxit (*loc. cit. vers. 12 et seqq.*); qui *Sedeciv*, ultimi Regis Juda, expugnata Jerusalem, *filios occidit coram eo, et oculos ejus effodit, vinxitque eum catenis, et adduxit in Babylonem* (*IV. Reg. c. ult. v. 7*), denique per *Nabuzardan*, Principem exercitus sui, *succendit Domum Domini, et domos Regis, et domos Jerusalem omnemque domum combussit igni* (*ib. v. 9.*), sicque totum regnum Juda penitus extinxit, funditusque evertit.

Quasi Pharis. Pharus dicebatur Ægyptiorum turris illa altissima, quam inter septem orbis miracula habendam, in Pharo insula, a portu Alexandriae septem stadiis distante, et seu ponte, seu aggere, continenti conjuncta, Ptolemæus Philadelphus (vel denique Ptolemæorum aliquis) immani, ac teste Plinio (L. XXXIII, c. 12), 800 talentorum (quæ si rite calculum subduxerit, 1,200,000 thaleros nostros adæquant) sumptu erexit, ut nocturno navium cursu ignes ostenderet, ad prænuntianda vada, portusque introitum. Ex hoc jam omnes turres, ut erat illa Capreis in Sicilia, quæ paulo ante mortem Tiberii Cæsaris, terræ motu concidit (Sueton. in Tib., c. 74), alia, quæ a Claudio Imp. (teste eod. in Vit. Claud. c. 21) in exemplum Alexandriae Phari in portu Ostiensi, a se effosso, suscitata fuerat, et quotquot demum in maritimis civitatibus hodie durant, et nocturnis ignibus, navigantium caussa, collustrari solent, generali nomine Phari appellantur, quod nomen non quidem, ut putavit Isidorus (L. XV de Orig., c. 2) græcæ, ἀπὸ τοῦ φωτός ὄρασις, a videnda illic luce, derivatum, sed verius ægyptiæ originis est, ab ipsa insula, cui jam dudum antea Phari nomen hæserat, in turrim illam translatum.

Omnium notarum. I. e. pessime notatus, totidem scilicet peccatis, velut instar stigmatum animæ inustus. Vide aliud ejusmodi humilitatis specimen, quod ad finem cap. ult. de Bapt. Tertullianus de se ediderat.

Super illa tacere. Quasi ægre huic tractatui se finem imponere, eundemque velut invitum abrumperet significat.

Princeps Adam, i. e. auctor, omniumque primus.

In paradysum. In Apol. c. 47, Tertullianus noster Paradysum nominat locum divinæ amœnitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum. Credidit autem Paradysum etiamnum exstare, ac sub Equatore situm esse, et utrinque zona torrida ac velut muro quodam igneo cohiberi, sicut mortalibus inaccessum reddi. A qua opinione non multum abhorreere videtur S. Thom. 2. 2. q. 164, art. 2. ad 5. Vox autem hæc non inter Græcos a παρά et δέω, ab irrigando, ut Suidas vult, nata est, sed Persicæ, imo Hebraicæ, vel potius Chaldaicæ originis, ex פָּרַד וּפְרִי פָּרְדֵּי, quod secundum vim vocabulorum hortum myrtozum, vel denique omnem locum singulariter amœnum, significat, confluent.

Sed quomodo restitutus Adam per penitentiam in Paradysum? Non utique terrestrem illum, e quo eiecus fuerat, et in quem omnis præclusus reditus, postquam Deus collocavit ante paradysum voluptatis Cherubim, et flammeum gladium atque versatilem, ad custodiendam viam ligni vitæ (Gen., III, 24). Itaque paradysus ille spiritualiter ac mystice intelligendum est de statu gratiæ, in quem Adam per penitentiam repositus fuit.

Non tacet. Exemplo suo nobis adhuec demum prædicans, qui in laboribus, inter spinas et tribulos in sudore vultus sui, tanquam perpetua penitentiae opera, terram coluit, et ex ea comedit panem suum, ut scilicet nobis documento esset, non nisi per laboriosæ penitentiae opera ad PARADYSUM COELESTEM, sed perpetuo deinceps incolendum, perveniri posse.

INDEX

LATINITATIS TERTULLIANÆ.

Cujusnam sit pretii Tertulliani latinitas, nova licet, nemine diffidente, inconcussa plerumque et horrida, paucis jam ab ipso hujus editionis limine præfando egimus; plura paulo infra habuit D. Lumper, quæ vide, si lubet, t. I, col. 93, 94. Hæc autem iterum fusiusque referre nec nobis animus est, nec in extremis operis nostri finibus novæ dissertationi locum opportunum dari quisquam opinabitur. Meminerint tantum lectores illud præsertim ad nova Tertulliani glossemata attendendum esse, in iis enasci ac velut primo germine erumpere novam Ecclesiæ latinæ linguam, nec jam adeo despicienda esse prima rudimenta eloquii per tot hominum ac sæculorum ora, in toto orbe christiano, ad usque usus nostros decurrentis, atque haud sine magna Dei laude annuarumque salute permanentis. Meminerint insuper ex tribus præcipue caussis repetenda esse insolita Tertullianæ latinitatis vocabula: nempe primo ex ardua et novissima fidei christianæ expositione; deinde ex audaci hellenismorum usu apud Septimum libentius græcizantem frequentiori; demum ex forensi ejusdem consuetudine ac trita veterum legum romanorum peritia, qua sæpe sæpius jurisconsultorum effata usurpasse deprehenditur. Quibus addere est, ut in cæteris viris egregie a natura comparatis, innatam indolem Tertulliani ultra ad insolita propensioris, nimia multarum doctrinarum copia diffultis et, ut pene dicam, satietate ructantis, quadam demum ingenita rubigine africana libenter rusticantis. « Quid mirum, inquit recens auctor, Tertulliani rigidi, impetuosi, ardentis, luxuriantis phantasie, acutique ingenii viri scripta, hujus suæ indolis luculentissimæ referre indicia, habitumque induisse haud vulgarem? Horridum scribendi genus et obscurum Afris proprium fuit. Hoc

itaque sponte ipsi quoque adhæsit. Attamen in eo ipso est vere unicus semperque suus. Difficili verborum structura, obsoletis novisque passim adhibitis vocabulis, ejus oratio lectoribus sæpe molesta accidit. Mox tumore inflata nauseam creat; mox concinnitate abrupta obscuritatem parit. Illa vero si excuses, sæpius virum mihi audire videor, quem, orationis gravitate et fervore, ne aurei quidem ævi oratori cedere putem. Legas librum Apologeticum. Attendas imprimis, quomodo jam inde ab initio vehementi oratione, sed majestate plena, adversarios adeat, acumine pungat, conscientiam sollicitet, misericordiam moveat, animum denique in admirationem rapiat et sui ipsius magnanimitatis et religionis quam defensurus est sublimitatis; hæc attendas, et, nisi me fallant omnia, inde tibi abunde erit persuasum, Tertullianum, quantiscumque laboraverit orationis vitiiis, dicendi facultate valuisse egregie. » Hæc habet J. A. Cæssen in Commentat. de Tertulliano, Christi et relig. christ. adversus gentes apologeta (Annal. academ. Rheno-traject. ann. 1823-1824).

Nemini proinde mirum videbitur adeo diligenter ab omnibus Tertulliani editoribus digestum fuisse proprium ipsi glossarium. Porro, ex multis istius modi indicibus, quos exhibent veteres editiones, ac præcipue Rigaltianæ, præ omnibus seligendum esse diximus eum quem Halensi editioni subjecit Christ. Godofred. Schutzius, in Academia Jenens. litterar. human. et eloquentiæ professor, qui egregiam opem Salom. Semlero in concinnanda Septimii editione contulit. Hujus autem indicem cæteris anteposuimus eo potissimum nomine, quod, etsi brevior aliquatenus sit, seu pauciora vocabula recenseat, tamen rerum copia, verborum descriptione, definitionum